

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arheoloogia osakond

Johanna Uuemäe
EESTI LOHUKIVID PÄRIMUSES
Bakalaureusetöö

Juhendajad: Pikne Kama, PhD
Heiki Valk, PhD

Tartu 2022

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Lohukivide uurimislugu.....	7
2. Lohukividega seotud ohverdamistraditsioon pärimuses.....	11
3. Teised lohukividega seotud motiivid.....	17
4. Pärimuse seos lohukivide füüsiliste parameetrite ja paiknemisega	25
Kokkuvõte	30
Kasutatud materjalid	32
Kasutatud bibliograafia	32
Kasutatud internetiallikad.....	33
Kasutatud käsikirjad	34
Kasutatud lühendid.....	36
Summary. Estonian cup-marked stones in folklore	37
LISAD	40

Lisa 1. Töös käsitletud lohukivide andmete põhjal koostatud tabel

Lisa 2. Töös vaadeldud lohukivid Eesti kaardil

Sissejuhatus

Lohukivid moodustavad huvitava ja raskesti tõlgendatava muistiseliigi, millele on erinevatel aastakümnetel tähelepanu pööranud paljud uurijad mitmesuguste meetoditega. Siiani leidub erimeelsusi küsimustes, millal lohke kividele tegema hakati ja kui pikalt see traditsioon kestis. Teisalt ollakse üksmeeles arvamusel, et praeguseks on lohukivid olnud osa Eesti kultuurmaastikust juba pikka aega. See annab põhjust oletuseks, et inimesed on kivisid ja neil asunud lohke tähele pannud ka pärast lohkude tegemise traditsiooni hääbumist. Käesolev töö käsitleb pärimust kui vahendit, mille abil on võimalik täpsemalt mõista hilisemal ajal elanud inimeste kokkupuuteid lohukividega ja seda, milliseid tähendusi kividele ning lohkudele omistati. Bakalaureusetöös keskendutakse kohapärimusega seotud lohukividele, sest varasemates samateemalistes uurimustes esitatud üldistused on praeguseks osaliselt vananenud.

Kohapärimus on maastikuelementide ja maa-ala keskne folkloor, mis vahendab teadmisi inimese ning koha vahekorrast (Remmel 2014, 31). Nimetatud pärimusvaldkonna väljakujunemise algusperioodi üheks olulisemaks autoriks oli Jaan Jung (1898; 1910), kes kohapärimuse kogumise kaudu aitas luua esialgsel kujul muististe süstemaatikat. Kohapärimuse ja arheoloogiliste allikate kooskasutamise võimalused ei ole aja möödudes enda tähtsust minetanud (Kama 2017), kuid kui varasemalt võis arheoloogilises kontekstis asuda põhirõhk pigem uute muistise leidmisel, siis nüüd võib kohapärimuse tähtsus seisneda pigem olemasolevate muististe tõlgendamisel. Traditsioonilise eluviisiga inimesed mõtestasid keskkonda ja selle elemente viisil, mis praeguseks on valdavalt ununenud ning mida ainuüksi füüsiliste omaduste järgi on keeruline uurida (Valk 1999, 165–167). Siinkohal toetabki kohapärimus arheoloogiat. Seda eriti lähtudes eeldusest, et pärimus võib ulatuda kaugesse minevikku (samas, 167). Esiajaloo muististe kontekstis seda arvamust enamasti siiski ei toetata ja tuuakse välja, et pärimus edestab eelkõige nende inimeste mõtteid, kellelt pärimust koguti (Lang 1999, 172). Käesolev töö jätkab kirjeldatud võimaluste ja piirangutega arvestades kohapärimusega seotud uurimissuunda lohukivide kontekstis.

Teemavalikut ajendasid mitmed põhjused, mis tulenesid varasemate uurimuste omapäradest ja vähesusest. Töö lähtub mõnevõrra teistsugustest alustest kui varasemad uurimused, mille eesmärgiks oli enamasti selgitada välja lohkude tegemise algsed

põhjused. Praeguste teadmiste kohaselt on lohukivide kohta säilinud pärimus sekundaarne, kuid lohukivide vanust arvestades võib sellinegi pärimus ulatuda ajalooliselt uusaja, keskaja või isegi hilise rauaajani, pakkudes võimalusi uurida lohukivide olulisust pärast lohude tegemise traditsiooni hääbumist. Kuna lohukivid ei eksisteerinud pärast lohude valmimist maastikul isolatsioonis, siis pole nende hilisemat kajastumist rahvapärimeses ja kultuuris mõttekas pidada vähetähtsaks. Neile põhjustele lisandus vajadus arutleda süstematiseeritumalt võimalike põhjuste üle, miks on pärimuses esindatud just teatud lohukivid, kuid mitte teised. Lisaks võib välja tuua, et varasematest käsitlustest on möödunud märkimisväärselt aega, kuid vahepealsel perioodil on pärimuspaiku maastikul kaardistatud, materjale juurde kogutud, digiteeritud, süstematiseeritud ja seotud maastikuobjektidega, mistõttu olemasoleva informatsiooni hulk on suurenenud ning täpsustunud.

Töö eesmärgiks on uurida lohukivide kajastumist pärimuses. Varasemalt on tehtud küll mõningaid huvitavaid üldistusi, kuid nende käsitluste miinuseks on uurijast sõltuvalt olnud kas ebamäärasus või liigne lakoonilisus. Kõige olulisema erinevusena on rõhuasetus paiknenud varasemalt kas pärimusel üleüldiselt või lohude tähendusel. Kuna lohukivisid on sageli seostatud ohverdamisega, väärib see pärimuskategooria mõnevõrra detailsemat käsitlust kui teised motiivid. Samas peegeldavad ka teiste tegevuste ja kivi omadustega seotud narratiivid kunagist kohalikku kultuuriruumi ning mõttemaailma. Pärimuse sisule lisanduvad selle tekkimist ja säilimist mõjutada võinud tegurid, millele on varasemalt tähelepanu pööratud vaid pealiskaudselt. Mahupiirangute tõttu käsitletakse kivide suuruse, lohude arvu ja teiste lohukivide lähedusega seotud parameetreid ning jäetakse välja mõned teised huvitavad tegurid nagu asulakohtade ja teiste pärimuspaikade lähedus. Uuritavaks piirkonnaks valiti Eesti, sest mõnele väiksemale piirkonnale keskendumine ei võimaldaks teha suuremaid üldistusi. Valikut toetas ka mahupiiranguga seotud element: varasemate käsitluste kohaselt on ligi 1800-st lohukivist pärimusega seotud vaid vähesed. Kokku püstitati neli uurimisküsimust:

1. Kui suure osa lohukividega seotud pärimusest moodustab ohverdamispärimus ja millised on vastava pärimuse iseloomulikud elemendid?
2. Kui palju lohukive seostub muude pärimusmotiividega ja mis on nende seas levinumad motiivid?
3. Kui suur osa Eesti lohukividest kohapärimuses kajastub?

4. Millised tegurid soodustasid lohukivide kajastumist pärimuses?

Töö esimene peatükk annab ülevaate lohukivide uurimisloost ja olulisematest järeldustest, milleni uurijad on jõudnud. Teine peatükk keskendub ohverdamispärimusele, kus arutletakse lohukivide kasutamise üle ajaloolise aja ohvrikividenä ja vaadeldakse, milliseid seaduspärasusi on ohvipärimuses võimalik täheldada. Kolmandas peatükis kirjeldatakse teisi lohukividega seotud pärimusmotiive ja toponüüme, mis on võrreldes ohverdamismotiiviga vähemlevinud. Pärimuse sisu on kirjeldatud ka juhtudel, kui selle sisu on selgelt väga hilise tekkega. Töö neljandas peatükis pööratakse tähelepanu teguritele, mis võisid mõjutada lohukivide kohta käiva pärimuse säilimist. Fookuses on lohukivide suurus, lohukude arv kivil ja teiste lohukivide lähedus. Kivide asukohtade kirjeldamisel on lähtutud vanade maakondade ja kihelkondade piiridest.

Lohukivide uurimisajaloo kirjeldamisel tuuakse välja eelkõige teema seisukohast olulisemate uurijate mõttekäigud, sest detailsed ülevaated uurimisloost juba eksisteerivad. Põhilisemate töös kasutatud autoritena võib välja tuua Vello Lõugase (1972; 1995), Valter Langi (1996; 1997; 1999; 2007a; 2007b; 2020), Andres Tvauri (1995; 1997; 1999), Katrin Treumani (2009; 2019), Gurly Vedru (2011) ja Andres Kimberi (2016). Pärimuse leidmiseks kasutati Tartu Ülikooli arheoloogilise kohainfo andmebaasi, Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaasi, varasemaid uurimusi ja Kultuurimälestiste registrit. Pärimuse algne sisu pärines enamasti Eesti Rahvaluule Arhiivi või Eesti Keele Instituudi teadetest, kihelkonnakirjeldustest ja harvem sekundaarkirjandusest.

Seoses metoodika valikuga võib välja tuua võimalikud töös esinevad piirangud või puudujäägid. Töö baasina tugineti suuresti digiteeritud materjalidele, mille põhjal koostati töös kirjeldatud andmeid sisaldav tabel (vt *Lisa 1*). Samas ei ole pärimust ja arheoloogiateateid veel täies mahus digiteeritud ning pärimuspaiku on piirkonniti kaardistatud erinevalt. Mõne kivi puhul on muistiseliigi määramine olnud mõnevõrra oletuslik ja pärimuse sagedase ebamäärasuse tõttu ei ole võimalik täielikult välistada olukordi, kus pärimus võib olla seotud vale kiviga. Lisaks ei ole töös eraldi välja toodud neid kivisid, mida teised pärimuse teemat käsitlevad uurijad pidasid lohukivideks, kuid mille puhul on hiljem siiski selgunud, et tegemist ei ole lohukividega. Tegemist on siiski vaid mõningate ebatäpsustega ja kuigi tulevikus on oluline andmete edasine täiendamine,

mis väljuks käesoleva bakalaureusetöö mahust, võimaldab sinne andmestik teha varasematest käsitlustest laiapõhjalisemaid üldistusi, mis peegeldavad praegust uurimisseisu.

Tänan enda juhendajaid nõuannete, toetuse ja abi eest!

1. Lohukivide uurimislugu

Lohukivi kõige olulisemaks tunnuseks on lohk või rühm lohkusid kivi pinnal. Suur osa Eesti ligikaudu 1800-st lohukivist (Lang 2020, 223) asub Põhja- ja Kirde-Eestis, vähem leidub neid Lääne-Eestis ning suhteliselt haruldase muistiseliigiga on tegemist Lõuna-Eestis (Lang 2007a, 68). Kuigi leidub ka mitmesaja lohuga kivisid, on enamlevinud siiski kuni kümne lohuga kivid, kuigi seda üldistust piirab fakt, et paljude lohukivide pinnal paiknevaid lohkusid pole kokku loetud (Tvauri 1997, 24) või ülelugemise tulemusena saadud lohkuide arv ei ühti näiteks muistise passis olevaga (Kimber 2016, 21). Üheks põhjuseks võivad olla ebamäärased poollohud, kus pole päris selge, kas tegemist on inimtekkeliste lohkuidega või mitte. Kivide suurused võivad olla väga erinevad, alates kätte võetavatest kuni üle 20 meetrise ümbermõõduga kivideni (Tvauri 1999, 122–123). Lohukive on suhteliselt keeruline dateerida, sest tänapäevased meetodid ei võimalda lohkuide vanust otseselt mõõta, mistõttu tuleb kasutada paralleelse teiste piirkondadega ja uurida maastikul esinevaid seaduspärasusi (Lang 2007a, 68). Oletusi kivide ajalise kuuluvuse ja lohkuide tähenduse kohta on teinud mitmed uurijad, kelle mõtteid on lühidalt käsitletud allpool.

Uurijate huvi lohukivide vastu võib tinglikult pidada rohkem kui sajandipikkuseks (Jung 1898; 1910), kuid 20. sajandi esimest poolt iseloomustab mõningane ebamäärasus, sest ohvrikividel ja lohukividel veel vahet ei tehtud (Lõugas 1995, 62–63). Harri Moora (1925, 68–70) käsitles lohkuidega kivisid osana ohvrikividest ja dateeris lohkuide tegemise teadaolevate leidude levikukaartide põhjal nooremasse rauaaega. Ta tõi välja, et kuigi hiljem võidi sobivaid lohkusid kasutada ka ohverdamiseks, võiks lohkuide algne tähendus olla seotud pigem viljakuskultusega, kus ümmargused lohud sümboliseerivad ratast või päikest. Arvestades, kui keeruline on lohukivisid dateerida peaaegu sajand hiljem, kus teadlaste käsutuses on tunduvalt arenenumad vahendid ja kumulatiivselt rohkem teadmisi, pole esialgsete ajamääratluste suur erinevus tänapäevastest üllatav. Richard Viidalepp (1940) käsitles kivisid pärimusega seotud vaatepunktist lähtudes, kuid perioodile omaselt ei teinud vahet ohvri- ja lohukividel. Temale järgnevatel aastakümnetel lohukivide vastu erilist huvi ei tuntud (Lõugas 1995, 64), kuid see muutus Vello Lõugasega, kes eristas lohukivid ohvrikividest ja kindlustas sellega nende staatuse iseseisva muistiseliigina – väikeste lohkuidega kultusekividena (Lõugas 1972, 729). Seda

toetas tähelepanek, et lohud võivad asetseda ka kivi vertikaalsetel pindadel, kuhu millegi ohverdamine pole võimalik. Tegelikuses oldi seda tähele pandud ka varem ja ohverdamise ideed kritiseeritud argumendiga, et palju väikeseid lohke ei ole andide asetamiseks mugav ega loogiline (Moora 1925, 70). Lõugas (1972, 730–731) seostas lohukivide tegemise traditsiooni eelkõige germaani kultuuriruumist pärinevate mõjutustega. Peamiselt surnutekultuse ideele ja skandinaaviapärase kivikalmete levikule toetudes pidas ta tõenäoliseks, et lohke tehti kividele eelkõige nooremast pronksiajast kuni eelrooma rauaajani.

Eesti lohukividega tegeles üheksakümnendatel aktiivselt Andres Tvauri (1995; 1997; 1999). Asendamaks Lõugase (1972, 729) „väikeste lohkudega kultusekivi“ (hiljem ka „väikselohuline kultusekivi“) mõistet, võttis Tvauri (1997, 11) kasutusele termini „lohukivi“. Käesoleva töö seisukohast huvipakkuvalt käsitles Tvauri (1997, 33–36) lohukivide seost pärimusega ja jõudis järeldusele, et see on sekundaarne ja harvaesinev. Tvauri (1997, 36–38) seostas lohukivisid eelkõige maaharimisega, mis Valter Langi (1997, 161) hinnangul oli liigselt suur üldistus. See-eest kivikirstkalmetega seostamist ei pidanud Tvauri (1997, 37) lohukivide laia levikuala tõttu põhjendatuks, kuid Langi (1997, 162–163) hinnangul võib seaduspärasuse puudumine olla osaliselt seletatav lohukivide varasema levikualgusajaga. Skandinaavia kultuurimõjudele toetudes dateeris Tvauri (1997, 41) lohkude tegemise traditsiooni alguse pronksiaja lõppu ja hääbumise rooma rauaaja perioodi. Langi (1997, 163; 2007b, 244) hinnangul pole lohkude kultuuriline kontekst ning seotus teiste muististega Skandinaaviast Eesti aladele siiski nii üheselt üle kantav. Lang (1996, 399) oletas Harjumaa üldist asustuspilti uurides, et vähemalt mõnes piirkonnas võidi kividesse lohkusid teha juba neoliitikumi lõpus, kuid hiljem (2007b, 244–245) on ta siiski nõustunud, et lohkude tegemise traditsioon algas arvatavasti nooremal pronksiajal. Hiljem on selgunud, et kivikirstkalmete rajamine võis samuti alguse saada juba vanemal pronksiajal (Laneman 2021; Laneman ja Lang 2013).

Lohkude algse tähenduse uurimisel jäeti alates 20. sajandi lõpust ohverdamisega seotud teooriad enamasti välja. Tvauri (1997, 42–43) pidas kõige tõenäolisemaks põldudega seotud viljakusmaagia teooriat, kuid tões, et järelduste tegemiseks on andmeid vähe. Lang (2007a, 68–69; 2007b, 245–246) suhtub sellesse teooriasse mõnevõrra kriitiliselt, sest tema hinnangul jääb oletatavate viljakusriituste tegelik eesmärk ebamääraseks ning seos muistsete põldudega küsitavaks. Sarnast arvamust toetas

Treuman (2009, 132), kelle arvates võib Kristuse sünnile eelnenud aastatuhande põldude ja lohukivide vahel näha parimal juhul vaid marginaalset seost. Sarnaselt Lõugasega (1972, 730–731) toetas Treuman (2009, 128) osaliselt surnutekultuse ideed, kuid lisas, et lohukivid võisid olla koos kivikalmetega lihtsalt kultuuriruumi osa. Religioosest aspektist käsitles lohukivisid lühidalt veel Tõnno Jonuks (2009, 183–185), kes kritiseeris lohkude tähenduste otsimisel varasemalt liigselt jõulist paralleelide tõmbamist Skandinaaviaga ja surnutekultuse idee automaatset seostamist kalmetega. Üldiselt nõustus Jonuks Langiga (2007a, 69; 2007b, 245), et lohukivid olid osa maaviljelejate kultuurist, kuid nende ühist tähendust välja tuua ei ole võimalik.

21. sajandil lisandus mitmeid teisi uurijaid, kelle eelistatud teemavaldkonnaks oli sageli maastikuarheoloogia või mõni kitsam piirkond. Üheks näiteks on kodu-uurija Eduard Leppiku (2006) käsitlus Lääne-Virumaa lohukividest, kus olulist tähelepanu osutati lohkude arvu ja asukoha, lisaks kivi mõõtmete ning selle asukoha kirjeldamisele. Kirjelduslikust vaatepunktist lähtudes on tegemist väärtusliku kogumikuga edasisteks uurimusteks. Katrin Treuman (2009) tundis seevastu huvi, kuidas Eesti lohukivid võivad olla seotud teiste muististe ja looduskeskkonnaga. Ta toetas seisukohta, et lohukivid võisid paikneda asustuse piirialadel (samas, 115–116), olles teatud määral seotud kivikalmete (samas, 127–128), kuid mitte muistsete põldudega (samas, 132). Mitmeti langeb tema arvamus kokku varasemate uurijatega. Tema hinnangul võis lohkude tegemise traditsioon jõuda siia nooremal pronksiajal (samas, 128) ja olla viikingiajaks unustatud (samas, 131).

Järgnevad tööd käsitlesid lohukive piirkondlikult kitsamates piirides. Jõelähtme ja Kuusalu kihelkondade alale keskendunud Gurly Vedru (2011, 67) tõi välja, et paljud lohukividega seotud teooriad lähtuvad eelkõige teaduslikust loogikast ega võta arvesse maastiku eripärasid. Tema hinnangul võib see olla ohtlik lähenemine, sest sel ajal elanud inimestel ei olnud levikukaarte, mille järgi valikuid teha. Kriitika oli kohane ja pärast teda on maastikul tegutseva inimese perspektiivile keskendunud põhjalikumalt näiteks Andres Kimber (2016). Vedru (2011, 68–70) oletas, et lohukivid paiknevad silmapaistvate maastikuelementide läheduses ja võivad olla seotud varasemate asulakohtadega, kus need toimisid esivanemate mälestuste alal hoidjatena. Tema hinnangul võis lohukivide traditsioon Eestisse jõuda hilisneoliitikumis ja hääbuda viikingiajaks. Eelnevalt mainitud Kimberi magistritöö (2016) on üks hiljutisemaid suuremaid lohukividele keskendunud

uurimusi, kus uurija fookuses oli Rebala muinsuskaitseala. Kimberi töö puhul on eriliselt huvipakkuv lohukivide uurimine arheoakustika lähtekohast, millele varasemalt Eestis ei olnud tähelepanu pööratud.

Lohukividele on eriti viiekümne aasta sees tähelepanu pööranud mitmed erinevad uurijad, kelle fookus erinevatele nüanssidele on aidanud minevikku paremini mõista. Sageli on teadlased keskendunud lohukivide dateerimise ja lohkude võimalike tähenduste küsimusele. Vaieldamatult on tegemist oluliste teemadega, kuid hetkeseisuga on vähem käsitletud küsimust, milline roll oli lohukividel kultuuriruumis pärast lohkude tegemise traditsiooni hääbumist. Viimastel aastakümnetel on pidevalt lisandunud uusi meetodeid ja ideid, kuidas muistiseid on võimalik paremini uurida. Pärimus on allikmaterjal, mis aitab siinses töös püstitatud küsimusele vähemalt osaliselt vastata ja olemasolevat teadmiste hulka suurendada.

2. Lohukividega seotud ohverdamistraditsioon pärimuses

Kõikidest lohukividega seotud pärimusemotiividest on kõige levinum ohverdamise motiiv. Mõneski mõttes on tegemist keeruliselt käsitletava teemaga, sest nüüdisajal on raske kindlaks teha, kas lohukivide juures toimus tegelik ohverdamine või neid peeti ohvrikivideks välisilme tõttu. Esiteks võisid lohukivide algse traditsiooni hääbumise järel elanud inimesed lohkusid kivil tähele panna kui midagi, millele omistada pühadust ja kuhu ohverdamine võis tunduda poolelijäänud traditsiooni jätkamisena. Teisalt võidi lohke nähes oletada, et varasemalt sinna ohverdati, kuid ise seda ei tehtud. Mõnes mõttes kuuluvad ka varasemad uurijad siia kategooriasse. Ohvrikivide staatuse omistamine kõikidele lohukividele võis tõenäoliselt mõjutada ka pärimuse kogumist ja seda, kuidas kogutud infot kirja pandi. Arhiivides leidub rohkelt kirjeldusi, kus nüüdseks teadaolevat lohukivi on nimetatud ohvrikiviks. Enamasti on sellega mõeldud tõenäoliselt perioodi uurimistraditsioonile vastavat muistiseliigi nimetust, kuid pole võimalik välistada, et mõnel juhul võis see tähistada lakoonilist kirjeldust kohalikust rahvatraditsioonist. Kolmanda võimalusena ei pruukinud inimesed lohkusid tähelegi panna, vaid valisid konkreetse kivi ohvriandide toomiseks mingitel teistel põhjustel nagu kivi asukoht või märkimisväärne suurus. Nimetatud võimalus on eriti tõenäoline lohukivide juures, millel on vaid üksikud või halvasti nähtavad ebamäärased lohud. Lisaks pole selge, kui hästi kohalikud võisid sellest üldse aru saada, kas tegemist on inimeste tehtud lohudega või looduslike õnارustega. Tegemist on seega ebamäärase ja nüansirikka pärimusmotiiviga.

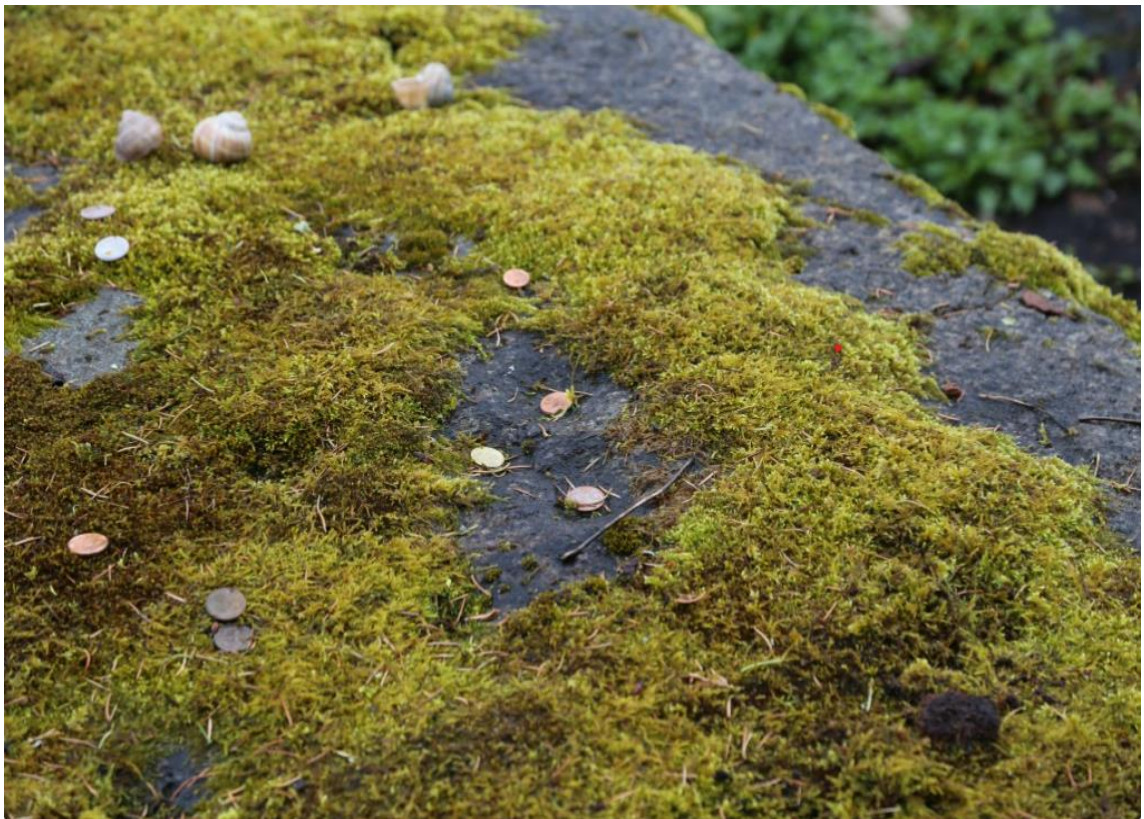
Siinse töö eesmärkidest lähtuvalt oleks ideaalne, kui säilinud pärimus kirjeldaks alati tegelikke sündmusi ja traditsioone, kuid reaalsuses pole selline lähenemine võimalik. Rahvapärimus on sageli ebamäärane ja välistele mõjutustele alluv, ega edasta vaid põlvest põlve edasi antud teadmisi, vaid peegeldab ka inimeste soovi enda keskkonda teadaolevate vahendite abil mõtestada. Sageli andiski see aluse sekundaarse pärimuse tekkimiseks, kus jutustaja annab edasi enda kultuurikeskkonna norme. Üheks vastavaks näiteks on ärkamisaja mõjutustel tekkinud tugev rahvusromantiline toon, mille kõige esinduslikum näide pärineb Järva-Jaani kihelkonna Valasti küla lohukivi juurest. Sealset Ukukivi (ERA II 219, 677/9 (1)) ümbritsesid idealiseeritud minevikus sitked Eesti talupojad, heinahaldjad, muruneitsi ja hallivanake (ERA II 219, 679/81 (2)). Samas

tunduvalt tavandist lähtuvama, kuid oletuslikuma teate kohaselt ohverdati kivisse tehtud pesadesse vilja ning muud olemasolevat (RKM II 197, 11 (3)). Näide illustreerib ilmekalt seda, kuidas maastikuelemendid võivad edendada inimeste loovust maailma mõtestamisel, aga ka sellistes teadetes võib leiduda detaile minevikus reaalselt aset leidnud sündmustest.

Pärimuses esinevad tähelepanuväärselt kunstilised või teaduslikud terminid võivad pärimuse esitaja ja pärimuse sisu vahele luua ajalist ning mõttelist distantsi. Näiteks „vanade eestlaste“ või „vanade jumalate“ mainimine võib tõenäoliselt viidata mõnevõrra fantaseerimisele. Karinu küla Järva-Jaani kihelkonna Orjakivi (reg. nr 9574) on peetud ohvrikiviks (ERA II 298, 167/71 (3)), mille peale viisid eestlased vanadele jumalatele toitu (RKM II 196, 11/2 (1)). Sellele loole sarnaselt põletati Viru külas Rõuge kihelkonnas asuval lohukivil jumalatele ohvriande (ERA II 244, 250 (1)) ja Põikma külas Hageri kihelkonna asuval lohukivile ohverdati pahane olles (ERA II 298, 581 (12)). Sõnastuse põhjal usaldusväärse kohta järelduste tegemine on siiski keeruline, sest kogujapoolsed mõjutused on vältimatud. Sõnakasutusest silmatorkavam on enamasti pärimuse sisu. Vanas Linnuse külas Muhu kihelkonnas asus varasemalt kivi, millel ohverdatud kindlatel päevadel aastas lapsi ja kus olla seetõttu ka veresooned peal olnud (ERA II 250, 70). Kambja kihelkonna Kullaga küla lohukivi asus pärimuse kohaselt enne püha järve kaldal ja kivi olnud nii suur, et ohvriandide viimiseks oli vaja redelit (Feldmann 1929, 28). Kuigi sellised lood ei pruugi peegeldada ajaloolist tegelikkust, seisneb nende olulisus tähelepanekus, et ümbritsevad elanikud võisid lohkusid märgata ja pidada neid piisavalt olulisteks, et nende päritolu üle mõtiskleda ning neile enda kultuurikontekstist tulenevaid tähendusi omistada.

Ülalkirjeldatud nüanssidele lisaks võib pärimuse oletuslik iseloom otseselt väljenduda teadetes endis või kogujate lisatud märkustes. Hageri kihelkonna Põikma küla oletusliku lohukiviga seotud ohvritraditsioonist polnud kohalik peremees kunagi kuulnud, kuid oletas, et paganate ajal viidi sinna jumalatele ande (ERA II 298, 566/58 (2)). Kivi kohta käib veel teinegi kahtlustäratav teade, mille kohaselt kivil kunagi joodi ja söödi, kuid see väide näib tuginevat lohkude olemasolu teadvustamisele (EKI KN hag varep2 põikma [2] (2154095)). Rõuge kihelkonna Kõrgepalu küla lohukivil ohverdanud eestlased vanasti jumalale (RKM II 64, 193/4 (1)), kuid koguja pidas seda kusagilt raamatust loetud teadmiseks. Sama kahtlus esineb ka mõne tunnetuslikult usaldusväärse

teate juures, mille näiteks on kaks Vihavu külas asuvat lohukivi, millel asuvatesse lohkudesse viidud vanasti vaimudele toitu (RKM II 14, 395 (13:1); RKM II 14, 395 (13:2)). Sellisedki lood omavad teatud väärtust, kuid illustreerivad samas olukorda, kus esitajad võisid kusagilt loetud teadmisi omistada konkreetsele kivile vaid põhjusel, et uurijad sellele kivile ise tähelepanu pöörasid. Selliseid olukordi esineb sisuliselt ka tänapäeval: Püha kihelkonna Tõlluse küla Tõllu kivile viiakse münte (vt *Foto 1*), kuid tegemist pole arvatavasti pikaajalise traditsiooniga (Kama 2021). Kaitsealuste kivide juures asuv silt annab inimestele sageli suunise kivi peale näiteks münte panna, kuid sellistel juhtudel ei ole tegemist kunagise traditsiooni edasikandumisega.

Foto 1. Kama, P. (2021). Mündid kultuse- ja ohvrikivil.

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=12627>
(12.05.2022).

Paljudele ebamäärastele juhtudele vaatamata leidub lohukivisid, mille kasutamine ohvrikividena on suhteliselt kindel. Mitmed pärimuse jutustajad olid ise näinud lohkudesse andide viimist või olid sellised mälestused olemas nende vanematel ja

vanavanematel. Raka küla Rapla kihelkonna lohukivile ohverdati villa ja verd (ERA II 225, 257 (2c)). Kaidma külas Iisaku kihelkonna Ukukivi igasse lohku viidi viljaterasid ja lohke kästi puhtana hoida ka siis, mil ohvritraditsioon oli juba hääbunud (KKI 24, 164/6 (1)). Ukut on pärimuses mainitud suhteliselt sageli: näiteks põletatud talle ohvriande (ERA II 229, 118 (47)) Aljava külas Muhu kihelkonnas. Ukukivil (ERA II 220, 653/5 (2)) Rõhu küla Koeru kihelkonnas tehti vanasti ohvrituld (Mälestise 9650 pass MKA arhiivis) ja Matka küla Lüganuse kihelkonna Uguli- ehk Ukukivile viidi ande (EKI KN lüg eki1 u [15] (692513)). Vastja küla Rapla kihelkonna Hiiekivi iga lohk kuulus kindlale talule (EKI KN rap varep2 vastja [3] (2153159)) ja sügiseti viidi neisse lohkudesse Ukule vilja (ERA II 165, 407/8 (1)). Hiljem lõhuti põldude koristamisel ümbritsevad kivid ära, kuid Hiiekivi lõhkuja käed pidid mädanema, mistõttu see jäeti alles (ERA II 165, 407/8 (1)). Sõitme küla Kuusalu kihelkonna lohukivi peeti 20. sajandi esimesel poolel endiselt pühaks, kuid ohverdama ega palvetama enam ei käidud (ERA II 219, 443/4 (17)). Teadete esitamisaega arvestades oli ohverdamisraditsioon hääbunud enamasti juba 19. sajandi lõpus või 20. sajandi alguses ning esitajast endast põlvkond või paar tagasi.

Üldisemate lugude kõrval leidub ohverdamisest ka täpsemaid kirjeldusi. Teatud juhtudel põimusid kohapärimuses omavahel elulised ja mütoloogilised tunnused. Hirvliis Kuusalu kihelkonnas asunud hävinenud Hiiekivile viisid perenaised pühapäeviti sooja piima (H II 15, 88 (8)). Rabivere küla Hageri kihelkonna Hiiekivi kohta eksisteerib kaks ohverdamisega seotud pärimusteadet. Ühe teate (ERA II 20, 168/9 (2)) kohaselt sõi sulane ära perenaiste kivile viidud pudru ja piima ning seejärel roojas sinna asemele. Hiljem tulid Tõnnid ehk kratid kivile kausside juurde sööma ja vaidlema. Teise, lühema teate kohaselt viidi tõenäoliselt enne jutustaja eluaega Hiiekivile raha (ERA II 20, 179 (2)). Tääksi külas Suure-Jaani kihelkonnas asuvale lohukivist Tõnni vakale viidi Jungi (1898, 222) sõnul värsket liha, vilja ja piima. Viljandi kihelkonna Vasara küla lohukivi lohkudes on põletatud viljateri (Amandus 1939, 94). Harju-Jaani kihelkonna Haljava küla lohukivi lohkudesse pandi ohvriande (Jung 1910, 67) ja Kuusalus asuva Lauritsakivi lohkudesse terasid (Jung 1910, 85–86). Põide kihelkonnas Tumala külas asuvale Silmakivile ohverdati veel 20. sajandi esimesel poolel verd (Tiitsmaa 1922, 16), tubakat ja villa (ERA II 232, 81 (62)). Tvauri (1997, 33) on pärimuse põhjal oletanud, et verd ohverdati ka teisele Tumala lohukivile (ERA, E I 30 (219)), kuid kivi kirjeldustele toetudes käis konkreetne pärimusteadet tõenäoliselt samuti Silmakivi kohta. Segadus võis tekkida

Silmakivi asendi muutumise tõttu (Tiitsmaa 1922, 16), mille tulemusena on erinevatel ajahetkedel olnud näha erinev arv lohke. Samas on Tumala mäe kivide kirjeldustega seotud suurel määral ebamäärasust ja vasturääkivusi (Lõugas 1995, 81–82; Tiitsmann 1922, 16; Tvauri 1997, 33), mistõttu pole kahe ohvipärimusega seotud lohukivi olemasolu siiski välistatud. Välja toodud andmete põhjal tundub, et lohukividele viidi ohvriandidena valdavalt toitu, kuigi mainitud on ka näiteks raha ja villa.

Ohverdamise võimalike eesmärkide kohta on võimalik teha rohkelt oletusi, kuid selliste ideede mõtestamisel võib segavaks muutuda uurija enda teaduslik mõttemaailm ja tänapäevane loogika. Seetõttu on huvipakkuvad need üksikud teated, kus kivile ohverdamise põhjused on välja toodud. Jõhvi kihelkonnas Atsalama külas paluti Vihmakivile ohvrite viimisega põuasel suvel vihma (Remmel jt 2018a, 12). Samas kihelkonnas asuva Rajaküla lohukivile viisid ohvreid seevastu lastetud noored naised (ERA, DK 334, 11/2). Mõlemal nimetatud juhul võib toimingut pidada viljakusmaagiliseks, kus esimesel juhul sooviti tõenäoliselt parandada põldude võimet toitu kasvatada ja teisel juhul naiste võimet lapsi saada. Läste külas Ambla kihelkonnas viisid lapsed vanema kohaliku inimese heakskiidul lohukivile leiba veel 21. sajandi alguses, sest kivi andvat siis energiat vastu (EFA I 76, 32). Rapla kihelkonna Oela küla kivile viidi värsket vilja, liha ja piima, sest esimesest saagist ohvriandide viimine pidi tooma õnne ja jõukust, kuid ohverdamata jätmine kogu külale ebaõnne (ERA II 225, 214/5 (39)). Seega tundub, et põhjuseid võis olla mitmeid. Põide kihelkonna Tumala küla lohukivile ohverdati nii edu saavutamisel kui ka probleemide ilmnemisel (ERA II 232, 81 (62)). Kirbla kihelkonna Kelu küla Hiiekivile ohverdati probleemide korral (ERA II 228, 218 (8)) teravilja, soola ja liblikõieliste taimede vilju (Leinbock 1923, 33). Viru-Nigula kihelkonna Kunda küla hiies asunud lohukivi juures palvetati ja ohverdati näiteks sõdade ja haiguste korral (ERA II 221, 341 (24)). Üldiselt võisid inimesed lohukividele ohverdades paluda seega eelkõige enda kontrolli alt väljas olevate soovide täitumist.

Viimasena võib välja tuua lohukivid, millega seotud pärimust on kirjeldatud väga ebamääraselt. Lisaks eelnevalt mainitutele on lohukividele ohverdatud ka Kuusalus (ERA II 223, 637 (18)) ja Kursi külas (Paavel 1936a), Iira külas Rapla kihelkonnas (RKM II 82, 151/2 (10)), Aa külas Lüganuse kihelkonnas (Suurväli 1932, 115), Kurevere külas Kihelkonnas (RKM II 76, 293 (2)), Kuiavere külas Suure-Jaani kihelkonnas (Mälestise 13248 pass MKA arhiivis), Poanse külas Karuse kihelkonnas (Tavast 1931, 49),

Saadjärve külas Äksi kihelkonnas (Meriste 1976, 410) ning Tännassilma külas Puhja kihelkonnas (Valk 1993, 2). Hiie- ja ohvrikohaga seostati lohukivisid Ohulepas Hageri kihelkonnas (ERA II 69, 634 (4)), Pae külas Juuru kihelkonnas (ERA, DH 579 (14)), Lehmja külas Jüri kihelkonnas (EKI KN [40] (229125) jür eki1 l-o), Ama külas Haljala kihelkonnas (EKLA, f. 169, nim. 55, t. 1, l. 71), Karinu külas Järva-Jaani kihelkonnas (ERA II 220, 507 (12)), Reastvere külas Laiuse kihelkonnas (ERA II 238, 601 (8)); Karu, L. 1929, 8) ja Poanses Karuse kihelkonnas (E 53796; E 53791/2). Ohverdamisele viitavad ka mõned rahvapärased kohanimed, näiteks Urikivi Kupu külas Kuusalu kihelkonnas (Parmas 1925, 56) ja Ukukivi Vedruka külas Peetri kihelkonnas (Mälestise 9750 pass MKA arhiivis). Lühikesi teateid on suhteliselt palju ja need annavad teavet selle kohta, kuidas ohverdamiseks kasutatud kivid Eesti piires jaotusid, kuid ei suuda samal ajal täpsustada minevikus toimunud tegevuste spetsiifilisi eripärasid.

3. Teised lohukividega seotud motiivid

Ohverdamistraditsioonile lisaks eksisteerib pärimuses mitmeid teisi lohukividega seotud motiive. Neist kõige tugevamalt on lohukudega seotud jäljemotiiv, mis kajastab istumise, lamamise ja jäsemete vajutamisel kivisse jäänud õnarustega seotud pärimusteateid. Kuigi oletuslikult näiks tõenäoline, et lohukivide puhul võiksid just väikesed lohud neid teistest ümbruskonna kividest eristada ja pärimuses erilisel kohal olla, siis tegelikkuses eksisteerib arvestataval määral pärimust, kus nende olemasolu ei mainita. Sellised lood on seotud näiteks kivi ümbruses toimepandud vägivalla, maetud varanduse, liulaskmise ja ravimisega. Mitmel korral on jälgedega seotud pärimuses esindatud rahva seas tuntud tegelased või mõned koondtüübid: kõige sagedamini orjad, kuid ka karjased, rändurid, religioosse taustaga olendid ja loomad. Orjasid, nõidasid ja kohalikke inimesi nimetatakse ka mitmete teiste motiivide juures. Paralleelselt eksisteerib kõikide motiivide juures umbisikulisi ja lakoonilisi lugusid, mille täpsemad asjaolud jäävad ebamääraseks. Kivide toponüümid võivad samuti olla lühikesed infokillud paikades, kus rikkalikum pärimus on unustatud.

Pärimuses esineb lugusid, mis võivad otseselt viidata lohukudele. Rahvusromantilise alatooniga teadete kohaselt on Kirdalu küla Hageri kihelkonna lohukivil Taara jalajälg (ERA II 226, 43 (2)), Jüri kihelkonna Lehmja küla lohukivil taevast alla heidetud Vana-Sarviku jala- ja kannajäljed (ERA II 10, 110 (8)) ning Kurevere külas Kihelkonnas Kalevi omad (RKM II 76, 293 (2)). Pihala küla Hageri kihelkonna lohukivil (reg. nr 12028) ja Salla küla Simuna kihelkonna praeguseks hävitatud kivil olevaid lohke peeti Vanapagana jälgedeks (Eisen 1918/1919, 160; Soom 1924, 40) ja siiani asub Salla külas lohukivi (reg. nr 10322), mille lohke peeti Jeesuse jalakanna jälgedeks (Soom 1924, 42). Jalajälge (ERA II 224, 55/9 (2)) nähti lohukividel ka Metsla külas Järva-Jaani kihelkonnas (ERA II 220, 384 (9)) ja Vaivara kihelkonnas Pimestiku külas (Birken 1930, 50). Jalajälgedele lisaks on kivil nähtud kangelaste sõrmejälgi. Äksi kihelkonnas Saadjärve külas asuva Kalevipoja lingukivi lohke peeti Kalevipoja sõrmejälgedeks (Meriste 1976, 410), Püha kihelkonna Tölluse küla Tõllu kivi lohke Suure Tõllu omadeks (Kama 2021) ja kultuurimälestiste kaardi järgi on Puhja kihelkonna Lembevere küla kivil nähtud Vanapagana käpajälge. Saanika külas Ridala kihelkonnas asuvat pärandkultuuriobjekti Vanapagana lingukivi (nr 184:RIT:002) on

kutsutud ka Kalevipoja kiviks, sest viite lohku peeti kivi visanud Kalevipoja sõrmejälgedeks (Karu, A. 1923, 37). Loomajälgi on nähtud Vaivara kihelkonna Udria küla lohukivil (Remmel jt 2019b, 53). Pihali küla ühe teise kivi lohke peeti küünlapäeval ulgunud hundi jälgedeks (Tamm 1922, 21) ja Karuse kihelkonna Poanse küla kivi lohke kassi või lamba jälgedeks (Tavast 1931, 49). Selle kategooria lood on kõige otsesem viide sellele, et mõnel juhul pandi lohke tähele ja arutleti nende päritolu üle, kuigi jälgede nägemine ei viita iga kord automaatselt lohkudele.

Väikestele lohkudele näivad viitavat ka mõned rahvapärased kohanimed, mille juures otsest pärimust säilinud ei ole. Jalase külas Rapla kihelkonnas asub kohalike seas Linnupesadega kivina tuntud lohukivi, millel asub ligikaudu 130 väikest lohku (Mälestise 12138 pass MKA arhiivis). Konkreetsel juhul näib tõenäoline, et lohkude välimus on meenutanud inimestele linnupesasid. Angerja külas Hageri kihelkonnas asuva Linnukivi (Mälestise 11976 pass MKA arhiivis) nimi võiks selle loogika järgi samuti viidata kaudselt väikestele lohkudele ning kivi omab kaudset seost hiiega (EKI KN hag varep2 angerja [12] (2153551)). Nime poolest võiks lohkudega seos olla ka Põltsamaa kihelkonna Annikvere küla Kirjadega kivil, kuid tegelikkuses osutab nimi tõenäoliselt kivi pinnal olevatele tähtedele NW (Allik ja Markus 1923, 72), mis võiksid viidata ilmakaartele.

Mitmel lohukivil on nähtud väikeste lohkude asemel hoopis kellegi istumis- või lamamisjälge. Lohu külas Hageri kihelkonnas asuval kivil puhanud kurnatud ori, kuhu jäi kivi pehmuse tõttu alles seda tähistav õnarus (RKM II 403, 87 (1)). Jüri kihelkonnas Mõisakülas jättis kivisse sagedase istumise tõttu jälje Karja-Ants (ERA, DH 1223, (17)). Sarnased lood on teada veel nii Palamuse kihelkonnast Süvalepa külast (RKM II 198, 255/7 (13)) kui ka Helme kihelkonnast Möldre külast (RKM II 142, 23 (2)), kus mõlemal juhul jätnud kivile istumisjälje põgenenud ori. Karinu külas Järva-Jaani kihelkonnas asub kaks Orjakivi-nimelist lohukivi. Mõlema kivi peal peksti orjasid, kuni neisse inimese jälg peale jäi (RKM II 196, 48/9 (24); RKM II 11, 401/2 (9)). Üks neist kividest (reg. nr 9574) muutis alternatiivse narratiivi kohaselt kõuekärgatusest ehmununa end varasemast pehmest olekust kõvaks, jättes endasse samal ajal kivi peal nutnud orja aseme ning käejäljed (RKM II 11, 407/8 (13)). Massu külas Hanila kihelkonnas asuva kivi kohta on kogutud mitmeid pärimusteateid. Kahel juhul (ERA II 139, 372 (14); ERA II 229, 33/4 (29)) teatakse kivi kolme mehe magamisasemena. Samal ajal on kivi teatud Tõlluse

kivina (RKM II 253, 47/8 (3)), kus viimati nimetatu kivil istudes (RKM II 253, 90 (9)) jättis sellele istumisaseme (RKM II 253, 47 (2)). Sellised teated näitavad, isegi kui kivi pindmised tunnused olid kohalikele tuttavad, ei omistatud lohkudele siiski alati erilist tähelepanu.

Foto 2. Rospu, A. 2020. Kultusekivi - vaade loodest.

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=11990>
(12.05.2022).

Pärimusteadete hulgas võib tähele panna mitmeid vägivallega seotud lugusid. Varasemalt väljatoodud kirjeldused Karinu külas Järva-Jaani kihelkonnas Orjakivide peal orjade peksmisest (RKM II 196, 48/9 (24); RKM II 11, 401/2 (9)) pole ainulaadsed. Ühe Orjakiviga (reg. nr 9574) seonduvalt mälestatakse võidupühal neid, kes mässu ajal kivi peal maha lasti (ERA II 298, 167/71 (3)). Hageri kihelkonna Põikma küla kivil (vt *Foto 2*) peksti 1905. aastal mehi surnuks, mille tõttu kutsuti seda edaspidi Verekiviks (EKI KN hag varep2 hageri [3] (2153629)). Peksmist on mainitud ka Järsi külas Jüri kihelkonnas (ERA, DH 1174, (9)). Palmse küla Haljala kihelkonna Nõiakivil põletati ära nõid Krõõt

(Söster 1939) ja Hageri kihelkonnas Adila külas asuval Mustekivil üks orjatüdruk (Tamm 1922, 21–22). Vägivallaga seotud pärimust on kirjeldatud ka sekundaarkirjanduses, kus jääb mõnevõrra segaseks, kust nimetatud lugu algselt kuuldi. Keilas karistas mõisnik mässama asunud orja tema poegade kivil surnuks peksmisega (Eilart jt 1965, 93). Kivi kutsutaksegi Orjakiviks. Vägivallaga seotud lugudes on seega sagedasti esindatud orjad, mis kohalikku ajalugu arvestades ei ole üllatav tähelepanek.

Tihedalt vägivalla- ja ka jäljemotiiviga on seotud Kuusalu küla Lauritsa- ehk Rajakivi, mille kohta leidub kõikidest lohukividest kõige rohkem pärimusteateid. Üle kolmekümne pärimusteate kirjeldavad üldistades Kuusalu kiriku rajamise legendi. Kuusalu kirik on pühendatud Pühale Laurentsiusele ehk Lauritsale, kes kirikutraditsiooni järgi enda usule truuks jäämise eest hukati. Säilinud pärimus peab Laurentsiust Kuusalu kiriku rajajaks, kes paganate tõttu kivi peal põletati ja mille mälestuseks kivile märgid raiuti. Üks neist märkidest on Laurentsiuse tulesurmaga seostatav atribuut raudrest. Suur hulk pärimusteadetest on siiski selgelt sekundaarsed ja sisaldavad endas otseseid vihjeid raamatutele. Teistsuguse loo kohaselt söönud seal einet kolm kuningat, mille mälestuseks raiuti kivisse taldrikuasemeid tähistavad märgid (ERA II 224, 39 (1)). Kiviga seotud pärimusteadete hulk on märkimisväärselt suurem kui ühelgi teisel lohukivil, kuid kivi pole teiste lohukividega võrreldes võimalik pidada kuidagi eriliselt informatsioonirikkaks.

Mõnda lohukivi on võimalik siduda ravimispärimusega. Ambla kihelkonna Rägavere küla lohukivil ravitud nahahaigusi, kusjuures ohvrianni ära võtmine tõi kaasa karistuse: sama tõve, mille ravimiseks ese oli kivile viidud (Rebane 1929, 33). Kivi on hiljem nimetatud Ristikiviks (EFA I 76, 33), mis viitab piiritähise funktsioonile. Kurevere külas Kihelkonna Tondikivide (RKM II 73, 373 (5)) ja Jüri kihelkonnas Pajupea külas asuva lohukivi juures käidi samuti ravi eesmärkidel. Pajupea küla Tohtrikivi pragudesse kopikaid pannes pidi tervisehäda kaduma (ERA II 224, 234/5 (11)). Jüri kihelkonnas Järvekülas asub samuti Tohtrikivi, kuid sealne pärimus on tõenäoliselt tekkinud seoses muinsuskaitsetsiltide ilmumise ja võimaliku kirjaveaga (Mälestise 18738 pass MKA arhiivis) ning seda oletust toetab ka ravimist kirjeldavate teadete (ERA, DH 1209, (18); ERA, DH 1209, (41)) ebamäärasus. Kadrina kihelkonnas Jõepeere külas asuva kivi kahest lohust käidi tervenemist soovides vihmavett joomas (ERA II 219, 293 (18)). Tundub, et

ravitsemisega seotud pärimus enamasti otseselt lohukudega seotud ei ole, kuigi see oletus võib tuleneda säilinud teadete üldsõnalisusest ja olla seetõttu ekslik.

Leidub teateid, mis ei keskendu niivõrd kivi peal toimuda võinud tegevustele, vaid peavad huvipakkuvaks just kivi alust maapinda. Nimelt arvasid kohalikud mitmel juhul, et kivi alla on maetud varandus. Vaivara kihelkonnas otsinud inimesed varandust Sillamäe (Birken 1930, 48) ja Pimestiku küla (Birken 1930, 50) lohukivi alt. Nissi kihelkonna Russalu küla lohukivi all pidi olema palju kulda (RKM II 434, 305/6 (3)), Viljandi kihelkonna Vasara lohukivi läheduses hõbedat (Amandus 1939, 93) ja Kadrina kihelkonna Jõepere küla kivi all rahakast (ERA II 219, 293 (18)). Hageri kihelkonna Pahkla küla oletusliku lohukivi (ERA, DH 576 (51)) ja Põide kihelkonna Tumala küla lohukivi (Lõugas 1995, 81) all võis juttude järgi olla samuti varandus. Väikeseid lohke on otseselt mainitud Põikma külas Hageri kihelkonnas, kus need pidid olema märgid, mis tähistavad mahamaetu asukohta (ERA II 298, 581 (12)). Karinu külas Järva-Jaani kihelkonnas asuva Orjakivi (reg. nr 9574) alla oli sõja ajal maetud varandust, mida polnud lubatud üles kaevata (ERA II 298, 159/60 (1)). Suure-Jaani kihelkonna Kuiavere küla lohukivi alt on otsitud Rootsi kuninga varandust (Mälestise 13248 pass MKA arhiivis). Kivi alla matmine seondub enamasti seega varandusemotiiviga. Üheks erandiks on Puhja kihelkonnas Lembevere külas rahvasuus levinud arvamine, et sealse lohukivi alla on maetud kindral (Mälestise 12837 pass MKA arhiivis). Varandusepärimuse hulk võib olla seotud kivi silmapaistvusega maastikul ja vähem lohkude endaga, kuid samas võidi lohke näha mingi tähisena.

Pärimuses on mõnevõrra esindatud ka liulaskmise motiiv. Kuimetsa küla Juuru kihelkonna kivi peal on võimalik näha liulaskmisjälge ja lapsed lasid seal veel ka vähemalt 20. sajandi teisel poolel liugu (Mälestise 11921 pass MKA arhiivis), kuigi kohalikud ise nimetasid seda hoopis Hiiekiviks, mille läheduses asunud hiiepärnad (ERA, DH 585 (9)). Lapsed on liugu lasknud ka mujal, näiteks Jõelähtme kihelkonnas Parasmäe (Vedru 2007, 20; Mälestise 17710 pass MKA arhiivis) ja Kostivere külas asuvatel Liukividel (Mälestise 17624 pass MKA arhiivis). Samamoodi karjalaste liukivina kasutati ka Jüri kihelkonna Vaidasoo küla lohukivi (RKM II 447, 732/4 (6)). Otsest religioosset tähendust neil enam seega ei ole. Samas võib laste liulaskmine kanda endas edasi vana traditsiooni teisenenud vormi. Täpsem pärimus liulaskmisest pärineb Tõlluse külast Püha kihelkonnast. Tõllu kivilt alla laskmine paljaste tuharatega täiskuu ööl pidi aitama naistel

saada lapsi (Pikne 2021). Kohapärimuses kajastatud liulaskmise traditsiooni ja lohukivide vahel seega märkimisväärne seos puudub.

Nimetatud motiividele lisaks esineb veel üksikuid erandliku sisuga lugusid. Kahel juhul on lohukude tegemise oletuslikud põhjused seotud surnute hingedega. Kunda küla Viru-Nigula kivile uuristasid lähedased pärimuse järgi surnu jaoks augu (ERA II 221, 342 (24)). Sarnane teade on Kaaruka külast Järva-Jaani kihelkonnast, kus lohud olid tehtud teispoolsusse liikuvate hingede jaoks (ERA II 221, 333 (21)). Jüri kihelkonna Assaku aleviku Nõiakivi on kohalike sõnul kutsutud Orjakiviks (ERA, DH 1198, (8)), sest selle peal käinud orjad söömas (ERA, DH 1198, (10)). Tvauri (1997, 35) on see-eest oletanud, et kogu olemasolev pärimus on tekkinud pärast muistise kaitse alla võtmist. Samas pidi keegi kohalikest kivi olemasolu siiski teadma, sest Raudmets juhutati kivini (Mälestise 18734 pass MKA arhiivis). Üldiselt võib Tvaurul (1997, 35) siiski õigus olla, sest näiteks ühes pärimusteates kõlab ohverdamise traditsiooni kirjeldamine (EFA II 6, 89/90 (1)) mõne artikli ümberjutustusena. Põltsamaa kihelkonna Pauastvere küla lohukivil teritanud üks lind igal aastal oma nokka ja pärast kivi täielikku ärakulutamist saabuvat viimnepäev (ERA II 238, 519/20 (10)). Põikma lohukivi (reg. nr 11990) juures on inimesed „näavastusi“ näinud ja ümbritseval väljal eksivad inimesed ära (ERA II 298, 581 (12)). Jüri kihelkonna Vaidasoo lohukivil sai vanasti neli paari peal tantsida ja kivil tehti tuld (RKM II 447, 732/4 (6)). Lüganuse kihelkonnas Vooreperas asuv Pruudikivi olnud varasemalt pruut, kelle nõid kiviks muutis (ERA II 215, 505 (11)). Selgelt teadusest mõjutatud teadete kohaselt kasutasid Hanila kihelkonna Kause küla lohukivi kiviajal elanud inimesed viljaterade jahvatamisprotsessis (ERA II 227, 358 (6)) ja sarnastel eesmärkidel olid paganad kasutanud Tondikivisid Kurevere külas Kihelkonnas (RKM II 73, 85/6 (1)). Vaatamata pärimuse haruldusele peegeldavad sellised teated talupojaihiskonnas erineva tähtsusemääraga aktuaalseid olnud teemasid nagu surm, viimnepäev, maastikul liikumine, tantsimine ja pulmad.

Mõne lohukiviga on seotud märkimisväärse koguses vähemlevinud pärimust. Pahkla külas Hageri kihelkonnas asub oletatav lohukivi Kivide kuningas (Vihman 1930, 8). Kohapärimuses on kirjeldatud tantsimist ja toodi välja, et kivile mahtus korraga rohkelt tantsupaare (ERA, DH 1216, (12); RKM II 401, 205 (8); RKM II 402, 569 (53); ERA II 224, 636/7 (27); ERA, DH 252 (5)). Mitu lugu on seotud ka praoga, mis tekkis kas paruni kivile kukkunud kuldkepi (ERA II 224, 636/7 (27); ERA, DH 252 (5)) või

mõne muu tähtsa isiku sõrmuse kukkumise tõttu (ERA, DH 252 (5)). Kahe erineva lootüübi sümbioosina eksisteerib ka variant, mille kohaselt tantsinud kivil pruutpaar, kelle kuldehte kett katki läks ja ehe seetõttu nüüd prao sees asuvat (ERA, DH 1216, (12)). Mitmeid kordi varasemalt mainitud Karinu küla Orjakivi (reg. nr 9574) lohud tekkinud nutnud orjade pisaratest (ERA II 298, 159/60 (1); RKM II 11, 401/2 (9)) ja kivil olla nähtud ka naisorjade tantsivaid vaime (RKM II 11, 401/2 (9)). Viimaks on lohukivi ennast peetud härraks, kes toatüdruku raske tööga kiusamise tõttu muutus kiviks (RKM II 112, 369/70 (8)). Kivide kuninga pärimuse juures on siiski oluline rõhutada, et tegemist on lohukiviga vaid oletamisi.

Pärimusega seotud lohukividele lisaks eksisteerib igasuguste toponüümidega lohukivisid. Jüri alevikus asuv lohukivi on mälestiste registris kirjas Nutukivina, kuid tõenäoliselt pole kivi niimoodi kutsutud. Teadete järgi asus talu läheduses tõesti Nutukivi-nimeline kivi, mis aga ehitustööde käigus hävitati (ERA, DH 1215, (19); ERA, DH 1215, (20)) ega saa seega olla praegu olemasolev lohukivi. Kelba külas Hageri kihelkonnas asub Altarikivi nime kandev lohukivi (EKLA, f. 199, nim. 53, t. 26, l. 47). Hiiekivi nimelised kivid asuvad Kultuurimälestiste registri andmetel Ubja külas Rakvere kihelkonnas ja Nabala külas Jüri kihelkonnas, Põikma külas Hageri kihelkonnas (EKI KN hag eki1, a-j [170] (248557); Lavi 1976, 1), Hirvli külas Kuusalu kihelkonnas (Paavel 1936b) ning varasemalt ka Ohekatku külas Rapla kihelkonnas (EKI KN rap varep2 ohekatku [40] (2153099)). Kultuurimälestiste registri andmetel asub Saaremaal mitmeid toponüümidega lohukivisid, mille hulka kuuluvad Rahu küla Valjala kihelkonna Titekivi, Jõgela küla Kihelkonna Tondi- ehk Tolmikivi, Paevere küla Kärla kihelkonna Hall- ehk Hallikivi ja Upa küla Kaarma kihelkonna Orjakivi. Virumaal asuvad Mustkivi Malla külas Viru-Nigula kihelkonnas ja Konnakõrtsi kivi Kohala külas Rakvere kihelkonnas. Jõelähtme kihelkonnas, tõenäoliselt Loo alevikus, asub Raudmetsa (1975, 35) kirjelduse kohaselt Preilikivi. Toponüümid võivad olla väga eriilmelised ja viidata kunagisele pärimusele, kuid ainult säilinud nimede põhjal on järeldusi teha keeruline.

Lohukividele antud nimed võivad olla pragmaatilise tähendusega, mis peegeldavad tunnuseid nagu kivi asukoht või välimus. Jõelähtme kihelkonna Parasmäe küla ja Rapla kihelkonna Kalevi küla Lõhkised kivid on murdunud kaheks ning arvatavasti nime tähendus selle aspektiga piirdubki. Kultuurimälestise registri andmetel esineb rohkelt kivide mõõtmatega seotud nimesid: Kadrina kihelkonna Hõbeda küla Tipu

Suurkivi, Sauaaugu Suurkivi ja Niilise Suurkivi, Jõelähtme kihelkonna Parasmäe küla Pauna Suur Kivi ning Juuru kihelkonna Härgla küla Suurkivi. Jüri kihelkonna Vaskjala küla lohukivi nimetati nii Suureks kiviks (ERA, DH 1172, (40)) kui ka Aabakiviks (RKM II 425, 197 (12)). Asukoha järgi on nime saanud Rapla kihelkonna Kõrvetaguse küla Männiku metsavahi kivi (Mälestise 12134 pass MKA arhiivis), Järveküla Jüri kihelkonna Toonikivi (Raudmets 1964), Rabivere küla Hageri kihelkonna Ristikivi (Mälestise 12033 pass MKA arhiivis), enne hävitamist Kuusalus asunud Piirikivi (Vint 1953, 2) ja Ohulepas Hageri kihelkonnas asuv oletatav lohukivi Viirakivi (EKI KN hag varep2 ohulepa+2 [40] (2159435); ERA, MD 462, (17)). Kultuurimälestiste registri järgi asub Jõelähtme kihelkonnas Saunja külas Kangrukivi ja Nõo kihelkonna Aiamaa külas Kunkrikivi. Välja toodud nimed esindavad eelkõige mõnda kiviga seotud tunnust ega peegelda endas teadmisi minevikust.

Lohukividega on peale ohverdamise seotud veel mitmesuguseid lugusid ja nimesid. Mitmel korral ei ole kiviga seotud narratiivi enam säilinud, kuid alles on jäänud pärimusele viitav nimekuju. Toponüümid ei viita siiski igakord pärimusele, mistõttu võib kivi ümbruskonnas tundud olla mõne iseäraliku tunnuse või asukoha järgi. Neile nimedele lisaks on teistes kohtades säilinud siiski ka rikkalikumat pärimust, mis kirjeldavad kivi peal ja ümbruses toimunud tegevusi. Sageli on raske eristada, kas lood viitavad mõnele kindlalt toimunud sündmusele või on esinduslikud näited kohalike loomingulisusest. Kõik need lood osutavad siiski sellele, et teatud osa lohukividest olid jätkuvalt osa pärimusmaastikust ja neil oli oma koht ning tähendus inimeste mõttemaailmas.

4. Pärimuse seos lohukivide füüsiliste parameetrite ja paiknemisega

Arvestades Eesti lohukivide koguarvu on neist pärimuses esindatud selgelt vaid vähemus. Sekundaarse pärimuse tekkimist ja selle edasi jutustamist järgmistele põlvkondadele võisid mõjutada paljud tegurid, mille hulka kuulus kindlasti ka teatud määral juhuslikkust. Siiski võisid teatud kivi omadused olla potentsiaalselt olulisemad. Mitmed varasemad uurijad (Eisen 1996, 96; Treuman 2019, 24; Tvauri 1997, 34–35; Viidalepp 1940, 38) on pidanud oluliseks kivi silmapaistvust ja asukohta kultuurmaastikul, kuid pärimuse ning lohukivide seotuse kontekstis ei ole seda otseselt kunagi analüüsitud. Käesolev kirjutus pöörab lohukivi silmapaistvuse uurimiseks tähelepanu kivi mõõtmetele, lohukude arvule ja teiste lohukivide arvule ühe kilomeetri raadiuses konkreetse pärimuses esindatud lohukivi ümber. Lisaks on vaadeldud seda, kas vaadeldud lohukivide ja hiietraditsiooni vahel eksisteerib tajutavat seost. Pärimusega seotud lohukivide hulk on piirkonniti erinev, mistõttu on lühidalt välja toodud ka käsitletud kivide jaotumine Eesti alal.

Kokku on töös käsitletud 121 lohukivi (vt *Lisa 1*; *Lisa 2*), millest 85 (70,2%) olid mainitud pärimuses ja 36 kohta (29,7%) oli olemas vaid toponüüm. Lisaks oli rahvapäraseid kohanimesid ka neil lohukividel, mille kohta oli rohkem pärimust. Kõigi toponüümide puhul pole siiski võimalik kindlalt otsustada, kas tegemist on rahvapärase kohanimel või mitte. Nii ohverdamise kui ka teiste pärimusmotiividega oli seotud 33 lohukivi (27,3%), ainult ohverdamisega 21 lohukivi (17,4%) ja ainult teiste pärimusmotiividega 31 lohukivi (25,6%). Seega oli ohverdamisega seotud kokku 54 lohukivi (44,6%) ja teiste pärimusmotiividega 64 lohukivi (52,9%). Tabelist 1 on näha, et suur osa neist kividest asub Harjumaal ja Põhja-Eestis. Arvestatav hulk asub ka Lääne-Eestis, kuid Lõuna-Eestis on pärimuses mainitud vaid väheseid lohukivisid. See ühtib lohukivide üldise levikuga. Kõigi Eestis asuvate lohukivide arvu pole võimalik täpselt määratleda, mistõttu on enamasti korrektsem kirjeldada üldisi suurusjärke. Võrdlusmomendi loomiseks on andmeanalüüsis kasutatud siiski konkreetset arvu 1760 (Treuman 2009), mis ei ole kindlasti absoluutne arv. Kõik töös käsitletud lohukivid moodustavad seega ligi 6,9% ja pärimusega seotud lohukivid 4,8% lohukivide üldarvust. Konkreetsemalt ohverdamisega seotud kivid moodustavad peaaegu 3,1% lohukivide

üldarvust. Vaatamata suhteliselt väikesele protsendile on seda siiski tunduvalt rohkem kui varasemalt arvatud: Tvauri (1995, 51) hinnangul on ohverdamisega seotud umbes 0,5% kõigist lohukividest.

Tabel 1. Töös vaadeldud lohukivide arv maakonniti

Maakond	Harju	Järva	Lääne	Saare	Tartu	Viljandi	Viru	Võru	Eesti
Pärimus	32	8	4	11	8	5	15	2	85
Toponüüm	22	1	1	4	1	1	6	0	36
Kokku	54	9	5	15	9	6	21	2	121

Põhiliselt just ohverdamisega seotud pärimus tõstatab küsimuse, kas lohukivid võivad olla seotud vanade hiie- või ohvrikohtadega. Lohukivide paiknemist maastikul uurinud Treuman (2009, 133) seda võimalust tõenäoliseks ei pidanud ja tõi välja, et hiied on suhteliselt ebamäärased ning raskesti dateeritavad muistised. Siinses töös käsitletud lohukividest omasid 30 (24,8%) hiiega teatud seost. Seose alla on loetud vihjed hiie olemasolule pärimuses või kivi nimes, kuid ka mõne muistisena teadaoleva hiie-või ohvrikoha lähedus. Ohvipärimusega seotud lohukivisid oli kokku 54 ja neist 20 olid omakorda seotud hiiega. Kümnel juhul olid hiiega seotud lohukivid seotud mõne teise pärimusmotiiviga kui ohverdamine. Kogu töös käsitletud 121-st lohukivist oli hiiega seotud seega ligi neljandik ja ohvipärimusega lohukividest umbes 37%. Treumani (2009, 133) oletus võib seega kehtida lohukivide kohta üldiselt, kuid pärimusega seotud lohukivide puhul väärub seos hiiega siiski mõnevõrra suuremat tähelepanu.

Pärimuse säilimist mõjutavad paljud erinevad tegurid (Remmel ja Valk 2014, 324–333). Siin vaadeldakse parameetritena lähemalt kivide mõõtmeid, lohku arvu ja kaugust teiste lohukivide suhtes. Kivide mõõtmete ja lohku arvuga seotud analüüsi tähtsamad tulemused on esitatud tabelis 2. Analüüs võimaldas kommenteerida oletust, et pärimusega seotud lohukivide mõõtmed on keskmiselt erinevad nende lohukivide mõõtmetest, mis pärimusega seotud ei ole. Kuna töös käsitleti ainult pärimusega seotud lohukivisid, siis on võrdlusmomendi loomine pärimuses esindatud ja esindamata lohukivide mõõtmete vahel mõnevõrra tinglik. Siinses töös käsitletud lohukivide mõõtmed võeti muistise passidest, kihelkonnakirjeldustest ja inspeksiooniaruannetest, kuid kõigi kivide kohta vastavat informatsiooni leida ei õnnestunud. Nende lohukivide

kohta informatsiooni saamiseks, mis pärimusega seotud ei ole, toetutakse Lepiku (2006) Lääne-Virumaa lohukivide mõõtmete põhjal tehtud üldistustele. Tegemist on Lepiku poolt põhjalikult läbi töötatud materjaliga, kuigi sealjuures esineb teatav võimalus, et lohukivide suuruste keskmised võivad piirkonniti erineda. Pärimusega seoseid omav niieelda keskmine lohukivi on umbes 3,2–3,4 m pikk, 2,5–2,6 m lai, 1,1–1,2 m kõrge ning 8,5–9 m läbimõõduga. Võrdluseks jääb Lääne-Virumaal valdava osa lohukivide ümbermõõt 5–13,5 m ja kõrgus 0,3–1,2 m vahemikku (Leppik 2006, 239–240). Seega tundub, et pärimuses esindatud lohukivid ei ole märkimisväärselt suuremad kui teised lohukivid. Tinglikumast vaatepunktist lähtudes on tegemist siiski tajutavalt suurte kividega, mis maastikul inimeste tähelepanu võiksid haarata. Tulemuste põhjal võib teha oletuse, et väikesed lohukivid on pärimuses harvemini kajastatud kui keskmiste ja suurte mõõtmetega kivid. Selle tendentsi põhjuseks võib olla nii väiksemate kivide halvem väljapaistvus maastikul kui ka see, et väikeseid lohukivisid ongi vähem kui suuremaid.

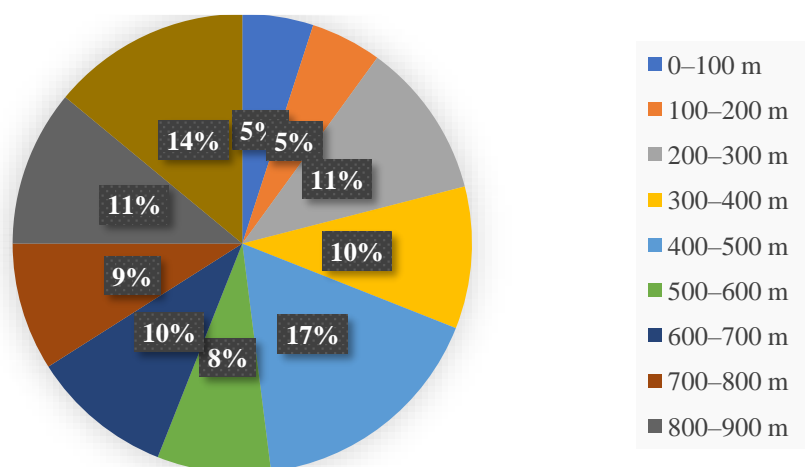
Tabel 2. Lohukivide mõõtmete ja lohkude arvuga seotud statistika

	Pikkus (valim = 58)	Laius (valim = 56)	Kõrgus (valim = 70)	Ümbermõõt (valim = 46)	Lohkude arv (valim = 75)
Mediaan	3.20	2.50	1.13	8.50	10
Keskmine	3.36	2.60	1.25	8.97	21
Väikseim	1.32	0.75	0.25	1.25	1
Suurim	6.80	4.30	5.00	16.40	405

Suure hulga lohkude olemasolu on peetud üheks tunnuseks, mis suurendas kivi tõenäosust olla maastikul silmapaistev. Tvauri (1997, 24) tõi välja, et ligikaudu kolmveerandil Eesti lohukividest on kuni kümme lohku ja sama seaduspära on nähtav ka Lääne-Virumaal (Leppik 2006, 237–238). Pärimuses esindatud lohukividest, mille lohkude arv oli teada, oli ligikaudu pooltel üle ja pooltel alla kümne lohu. Kasutatud andmed võeti taaskord muistise passidest, kihelkonnakirjeldustest ja inspektsiooniaruannetest. Arvatavasti võis rohkemate lohkude olemasolu muuta lohukivi teistest kividest tõesti silmapaistvamaks ja suurendada pärimuse tekkimise ning säilimise tõenäosust. Üheks põhjuseks on see, et erinevalt teadlastest ei otsinud kohalikud inimesed

kividelt mingeid kindlaid tunnuseid ja üksikud lohud võisid jääda märkamatuks. Väheste lohude korral pidid kivi märkimisväärseks muutma tõenäoliselt mingid muud tunnused, kuigi andmete analüüsist selgus, et kuni kümne lohuga lohukivid ei olnud keskmisest suuremad. Lohkude arv võib seega olla pärimuse säilimise kontekstis mõnevõrra olulisem tunnus kui kivi suurus.

Pärimuse säilimist võis tõenäoliselt mõjutada ka teiste läheduses asuvate kivide arv. Siinjuures on analüüsis pööratud tähelepanu just teistele lohukividele, kuid tegelikkuses võis oluline olla ka tavaliste kivide lähedus. Analüüsist jäeti välja need lohukivid, millel oli ainult toponüüm, mis ei osutanud võimalikule pühadusele. Lisaks on välja jäetud ebatäpse või muutunud asukohaga lohukivid. Vahemaid mõõdeti Maa-ameti kultuurimälestiste kaardirakendust kasutades. 79-st kriteeriumitele vastavast kivist 38 olid ühe kilomeetri raadiuses ainukesed lohukivid. 41 lohukivi ühe kilomeetri raadiuses oli teisi lohukivisid, kuid enamasti suhteliselt vähe. 10 lohukivi ümbruses oli üks, 6 lohukivi ümbruses kaks, 10 kivi ümbruses kolm ja 5 kivi ümbruses neli lohukivi. Rohkem lohukivisid kui neli oli lähiümbruses veel kaheksal kivil, millest arvukamail juhul oli teisi lohukivisid 22. Nende 41 lohukivi ühe kilomeetri raadiuses olevaid teisi lohukivisid oli kokku 169. Joonisel 1 on näidatud, kui suur hulk ümbritsevatest lohukividest asusid huvialustest lohukividest teatud kaugusel. Üldistades on võimalik väita, et juhul kui vaatlusaluse lohukivi ühe kilomeetri raadiuses oli teisi lohukivisid, siis asusid need enamasti kaugemal kui 200 meetrit (90% juhtudest). Nendest seaduspärasustest ilmneb, et enamasti leidub pärimust nende kivide kohta, mille vahetus läheduses teisi lohukivisid ei ole.

Joonis 1. Ühe kilomeetri raadiusesse jäävate teiste lohukivide kauguste jaotus (%)

Varasemat kultuurmaastikulist konteksti ei ole siiski võimalik taasluua, mistõttu mitmed pärimuse tekkimist ja säilimist mõjutada võinud tegurid jäävad teadmatuks. Suured kivid võisid olla teatud perioodidel osaliselt mulla alla mattunud, lohud kattunud samblaga ja lohukivisid võis maastikul olla rohkem - osa neist on kindlasti nüüdseks hävinud. Lisaks võisid olulised olla raskemini hoomatavad tegurid nagu ümbritsevate tavapärase kivide arv, läheduses elavate inimeste suhtumine maastikku ning kõigi nende erinevate tegurite kombineerumine. Piirangutele vaatamata on võimalik öelda, et pärimusega seotud lohukivid on suhteliselt suured ja paljulohulised kivid, mille vahetus läheduses ei asu teisi lohukivisid.

Kokkuvõte

Käesolevas töös vaadeldi Eesti lohukividega seotud kohapärimust. Töös lähtuti varasemate uurijate arvamusele toetudes eeldusest, et olemasolev lohukividega seotud pärimus ei ole säilinud algsest lohkude valmistamise perioodist, vaid hilisemast ajast. Pärimus annab võimaluse uurida lohukivide tähendust kultuurmaastikul ajaloolisel ajal, mil inimesed lohukivisid uuesti tähele panid ja neile erinevaid tähendusi omistasid. Kõige olulisemad allikad teema uurimiseks olid Tartu Ülikooli arheoloogilise kohainfo andmebaas, Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas ja Kultuurimälestiste register. Kokku vaadeldi 121 pärimusega seotud lohukivi, mis moodustab Eesti lohukivide üldarvust ligikaudu 6,9%. Neist 85 (70,2%) olid seotud jutustava pärimusega, ülejäänud 36 puhul (29,7%) piirdus pärimus toponüümiga. Ainult ohvipärimusega oli seotud 21 lohukivi (17,4%), ainult teiste pärimusmotiividega 31 lohukivi (25,6%) ja nii ohverdamise kui ka teiste pärimusmotiividega 33 lohukivi (27,3%) ehk ohverdamisega oli kokku seotud 54 lohukivi (44,6%) ja teiste pärimusmotiividega 64 lohukivi (52,9%). Lohukivisid, mis leiavad pärimuses mainimist, on seega rohkem, kui varasemalt arvatud.

Lohukividega oli seotud kõige enam ohvipärimust, kuid sageli oli see liiga lakooniline, et näha kindlaid seaduspärasusi või mingeid mustreid. Mõnel juhul võis näha rahvusromantilisi mõjusid, mis avaldusid mineviku idealiseerimises. Osad pärimusteed olid veelgi hilisemad, viidates näiteks 20. sajandil toimunud sündmustele. Samas oli teistes juhtudel keeruline aru saada, millised pärimuse elemendid on vanemad ja millised on hilisemad lisandused. Enamasti oli tegelik ohverdamine kivil pärimuse kogumise ajaks juba hiljuti või kaua aega tagasi lõppenud, kuid leidis ka erandeid. Kõige rohkem oli mainitud lohukividele toidu viimist ja üldiselt tundus ohverdamise eesmärgiks edu saavutamine valdkondades, mida inimesel endal on keeruline kontrollida. Teadete vähesuse tõttu võivad need üldistused tegelikest minevikusündmustest mõnevõrra erineda, kuid samas võisid need säilinud pärimusekillud olla elujõulisemad just aktuaalsuse või tähelepanuväärsuse tõttu.

Ohverdamisega seotud pärimusele lisanduvad mitmed teised pärimusmotiivid. Lohukivide lohke silmas pidades võiks olulisima teemana tuua välja jala- ja sõrmejälgedega seotud pärimuse, mille olemasolu võib otseselt viidata lohkude tähele panemisele, kuigi esines ka istumis- ja lamamisjälgedega seotud pärimust, mis lohkudele

viidata ei saa. Jälgedega tihedalt seotuna esines vähesel määral ka pärimust kivi viskamisest Kalevipoja, Vanapagana ja Suure Tõllu poolt. Mitmed lood olid seotud vägivalla, ravimise, varanduse, tantsimise ja liulaskmisega. Neile lisandusid mõned üksikud eristuvad pärimuslood ja toponüümid, millest osadel on samuti rahvapärimuslik taust. Erinevad lood seostusid eelkõige igapäevaelu erilisemate sündmustega nagu täht- ja pidupäevad, konfliktid ning teised tavapärasest eristuvad olukorrad. Paljude lugude juures on tajutav religioosne või mütoloogiline alatoon, mis illustreerib nii inimeste mõttemaailma kui ka narratiivide kalduvust rangest tegelikkusest mõnevõrra kõrvale kalduda.

Pärimuse säilimist võisid mõjutada mitmed tegurid, millest siinkohal vaadeldi kivide mõõtmeid, lohkude arvu ja teiste lohukivide lähedust. Pärimusega seotud lohukivid ei ole mõõtmelt suuremad kui teised lohukivid, kuid üldiselt on siiski tegemist suhteliselt suurte kividega. Olulisem roll võis olla lohkude arvul: suuremate lohkude arvuga kivid olid pärimuses esindatud sagedamini, kui lohkude üldine statistika lubaks oletada. Enamasti ei ole vaatlusaluste lohukivide vahetus läheduses teisi lohukivisid. Piirkonniti koondusid pärimusega seotud lohukivid eelkõige Harjumaale ja Põhja-Eestisse, mõneti oli neid ka Lääne-Eestis ja vähesel määral Lõuna-Eestis.

Edaspidistes uurimistöodes oleks huvitav teemavaldkonda laiendada. Käesolev töö keskendus vaid lohukividele, kuid täielikuma ülevaate saamiseks oleks tulevikus mõttekas võrrelda lohukive ja ajaloolise aja ohvrikivisid ning pöörata üldse pühapaigapärimusele põhjalikumat tähelepanu. Tegemist on valdkonnaga, kus on veel palju teha ja uurida, mistõttu kohapärimusega tegelemine aitab saada mineviku kohta mitmekülgsid uusi teadmisi.

Kasutatud materjalid

Kasutatud bibliograafia

- Eilart, J., Kuusk, J., Laugaste, E., Liim, A., Madisson, J., Marksoo, A., Murel, V., Nõmmik, S., Piirimäe, H., Rea, T., Saar, A., Siilivask, K., Tarvel, E., Tiik, L., Trummal, V., Vaga, V., Vahtre, S. ja Varep, E. 1965.** Kas tunned maad: teatmik Eesti NSV matkajaile ning kodu-uurijaile. Tallinn, Eesti Raamat.
- Eisen, M. J. 1918/1919.** Pühad kivid. – Eesti Kirjandus 13, 155–166.
- Eisen, M. J. 1996.** Esivanemate ohverdamised. Tallinn, Mats.
- Jonuks, T. 2009.** Eesti muinasusund. *Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis*, 2. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jung, J. 1898.** Muinasaja teadus Eestlaste maalt, II. Kohalised muinasaja kirjeldused Liivimaalt, Pernu ja Viljandi maakonnast. Jurjev, A. Grenzstein.
- Jung, J. 1910.** Muinasaja teadus Eestlaste maalt, III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Tartu, Postimees.
- Kama, P. 2017.** Arheoloogiliste ja folkloorsete allikate kooskasutusvõimalused: inimjäänused märgaladel. *Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis*, 7. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laneman, M. 2021.** The date of the stone-cist cemetery at Jõelähtme reconsidered. – Estonian Journal of Archaeology 25 (1), 55–89.
- Laneman, M., Lang, V. 2013.** New radiocarbon dates for two stonecist graves at Muuksi, Northern Estonia. – Estonian Journal of Archaeology 17 (2), 89–122.
- Lang, V. 1996.** Muistne Rävala: muistised, kronoloogia ja maaviljelusliku asustuse kujunemine Loode-Eestis, eriti Pirita jõe alamjooksu piirkonnas, I–II. *Muinasaja Teadus*, 4. Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Lang, V. 1997.** Eesti lohukivid uues valguses. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 1, 160–164.
- Lang, V. 1999.** Kultuurmaastik ja arheoloogia: vastus kommentaaridele. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 3 (2), 170–174.
- Lang, V. 2007a.** Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lang, V. 2007b.** The Bronze and Early Iron Ages in Estonia. *Estonian Archaeology*, 3. Tartu, Tartu University Press.

- Lang, V. 2020.** Pronksiaeg ja eelrooma rauaaeg (1750 eKr – 50 pKr). – Eesti ajalugu I. Eesti esiaeg. Toim. V. Lang. *Eesti ajalugu, 1*. Tartu, 155–230.
- Leppik, E. 2006.** Lääne-Virumaa lohukivid. Imavere.
- Lõugas, V. 1972.** Väikeste lohukudega kultusekivid. – Eesti Loodus 12, 729–732.
- Lõugas, V. 1995.** Saaremaa väikeselohulised kultusekivid. I (Kataloog). – Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat (1993–1994). Kuressaare, 62–88.
- Meriste, V. 1976.** Kalevipoja lingukivid Saadjärve ääres. – Eesti Loodus 19 (6), 408–410.
- Moora, H. 1925.** Ohvrikivid. – Eesti kinnismuistised: muinasaegsed ja poolajaloolised. Toim. H. Moora. *Tartu Ülikooli Arkeoloogia Instituudi toimetused, 3*. Tartu, 65–73.
- Raudmets, O. 1975.** Asustamata, aga ometi tihedasti asustatud. – Horisont 4, 35–37.
- Rommel, M.-A. 2014.** Kohapärimuse mõiste, uurimislugu ja tunnusjooned. – Muistis, koht ja pärimus, II. Toim. H. Valk. *Muinasaja Teadus, 26 (2)*. Tartu, 13–70.
- Rommel, M.-A. ja Valk, H. 2014.** Muistised, pärimuspaigad ja kohapärimus: ajalised ning ruumilised aspektid. – Muistis, koht ja pärimus, II. Toim. H. Valk. *Muinasaja Teadus, 26 (2)*. Tartu, 305–398.
- Tvauri, A. 1997.** Eesti lohukivid. – Arheoloogilisi uurimusi, 1. Toim. H. Valk. *Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetised, 9*. Tartu, 11–53.
- Tvauri, A. 1999.** Cup-marked stones in Estonia. – Folklore 11, 113–169.
- Treuman, K. 2019.** Läänemaa lohukivid. – Läänemaa Muuseumi toimetised 22, 9–26.
- Valk, H. 1999.** Maastikust, muististest ja mõtteviisist. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 3 (2), 165–169.
- Viidalepp, R. 1940.** Iseloomustavat Eesti ohvrikividest. Tartu, Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Vedru, G. 2011.** Põhja-Eesti arheoloogilised maastikud. *Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis, 3*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kasutatud internetiallikad

- Kama, P. 2021.** 12627 Kultuse- ja ohvrikivi Tõllu kivi. Paikvaatlus 05.05.2021.
[<https://register.muinas.ee/admin.php?menuID=monument&action=view&id=12627>
(04.05.2022)]

Kasutatud käsikirjad

- Allik, H., Markus, E. 1923.** Põltsamaa kihelkonna muinasjäänused. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Amandus, A. 1939.** Andmeid Viljandi kihelkonnast. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Birken, A. 1930.** Vaivara kihelkonna muistised. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Feldmann, A. 1929.** Kambja kihelkond. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Karu, A. 1923.** Ridala kihelkonna muinasjäänused. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Karu, L. 1929.** Laiuse. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Kimber, A. 2016.** Vaated, helid ja maastik – lohukivid Rebala muinsuskaitsealal. Tartu Ülikool, magistratöö. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Lavi, A. 1976.** Kohanimedid Hageri khk. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Leinbock, F. 1923.** Kirbla kihelkonna muinasjäänused. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Paavel, P. 1936a.** Ohvrikivi. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivi Kuusalu kihelkonna juhusliku materjali kaustas)
- Paavel, P. 1936b.** Hiie kivi. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivi Kuusalu kihelkonna juhusliku materjali kaustas)
- Parmas, O. 1925.** Kuusalu kihelkond. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Raudmets, O. 1964.** Tartu maantee ümbruse ohvrikividest. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivi Jüri kihelkonna juhusliku materjali kaustas)
- Rebane, H. 1929.** Ambla kihelkond. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Rommel, M.-A., Reinaus, R., Kivari, K., Mäemets, L., Hiob, M. ja Piirimäe, K. 2019a.** Ida-Viru maakonna looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Jõhvi kihelkond. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Rommel, M.-A., Reinaus, R., Kivari, K., Mäemets, L., Hiob, M. ja Piirimäe, K. 2019b.** Ida-Viru maakonna looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Vaivara kihelkond. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Soom, A. 1924.** Simuna. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Suurväli, E. 1932.** Lüganuse kihelkond. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Söster, J. 1939.** Ohvrikivi. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivi Haljala kihelkonna juhusliku materjali kaustas)

- Tamm, R. 1922.** Aruanne muinasjäänuste registreerimisest Hageri khlk. 1922. a. suvel. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Tiitsmaa, A. 1922.** Pöide. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Treuman, K. 2009.** Lohukivid loodus- ja kultuurmaastikul. Tallinna Ülikool, magistr töö.
- Tvauri, A. 1995.** Viron ja Suomen kuppikivet. Helsingi Ülikool, magistr töö.
- Valk, H. 1993.** Aruanne inspeksioonireisist Puhja kihelkonda 07. okt. 1993. a. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Vedru, G. 2007.** Rebala muinsuskaitseala arheoloogiamälestiste inspekteerimise aruanne. TLÜ Ajaloo Instituut. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Vihman, A. 1930.** Hageri. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivis)
- Vint, E. 1953.** Nimestik arheoloogiliste mälestusmärkide kohta, mis on võetud riikliku kaitse alla Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega 1. novembrist 1952. a. No 863. Tallinn. (Käsikiri TÜ arheoloogiaarhiivi Kuusalu kihelkonna juhusliku materjali kaustas)

Kasutatud lühendid

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

EFA – Eesti Folkloori Arhiivi rahvaluulekogu

EKI KN – Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek

EKLA – Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogud

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

ERA, DH – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestused arvuti kõvakettal

ERA, DK – Eesti Rahvaluule Arhiivi digikäsikirjade kogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

KKI – Keele ja Kirjanduse Instituut

RKM – Eesti Teaduste Akadeemia (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu

Summary. Estonian cup-marked stones in folklore

Cup-marked stones are an interesting type of archaeological sites, which have gained the interest of many researchers. Their original meaning and time of creation have remained a debated topic, but it is clear that cup-marked stones have been a part of the Estonian landscape for a long time. Therefore, they were probably noticed by locals during historical times. This bachelor thesis used place-lore to understand how people at historical times interacted with cup-marked stones. Place-lore is a type of folklore that focuses on the relationships between people and landscape (Remmel 2014, 31). Place-lore helps to gain a fuller understanding of the way people used to think about the environment around them (Valk 1999, 167).

Previous research has been somewhat scarce. While some interesting generalizations have been made, the research has also been somewhat ambiguous and laconic. Firstly, since cup-marked stones have been previously regarded as sacrificial sites, the topic of sacrifice-related folklore needed to be examined in greater detail. Secondly, in addition to the sacrifice category, there are other themes in folklore that needed clarification. Thirdly, it is not fully understood why some cup-marked stones are mentioned in folklore, but most of them remained unnoticed. Four research questions were established based on these problems.

1. How much does sacrifice-themed folklore make up of overall folklore related to cup-marked stones, and what are the characteristics of this folklore theme?
2. How many cup-marked stones are related to other themes in folklore, and which are the common themes among them?
3. How many cup-marked stones are present in place-lore?
4. What factors contributed to cup-marked stones being present in folklore?

Information was collected using mainly three databases called the *Tartu Ülikooli arheoloogilise kohainfo andmebaas*, the *Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas* and the National Registry of Cultural Monuments. Some of the more important authors cited were Vello Lõugas (1972; 1995), Valter Lang (1996; 1997; 1999; 2007a; 2007b; 2020), Andres Tvauri (1995; 1997; 1999), Katrin Treuman (2009; 2019), Gurly Vedru (2011) and Andres Kimber (2016).

There are some methodological limitations. Information was mostly collected by using digitized materials, but not all information regarding folklore or archaeological sites has been digitized yet. Sometimes it remains ambiguous, whether the stone is cup-marked and whether it was truly the stone mentioned in place-lore. Stones that have been regarded as cup-marked stones by previous authors writing about the same subject, but which have later been found not to be cup-marked, are not mentioned. Despite these limitations research questions can still be answered and generalizations made.

Sacrifice-themed folklore was often very laconic. However, there were also longer and more precise descriptions. Romantic nationalism was sometimes present and some stories talked about events from the 20th century. The most popular offerings seem to have been different food items, but wool and money were noted as well. Offerings were made for many different reasons, but it seems that people usually asked for things that were not under their control. Overall, sacrificing on or near stones was a tradition forgotten mostly by the end of the first half of the 20th century.

In addition to the sacrifice theme, other themes were also present. Mentions of foot- or fingerprints may be especially important as they hint at the presence of cup marks. However, locals also saw other imprints, left for example by somebody laying down or sitting. To a lesser extent, there were mentions of Kalevipoeg, Vanapagan, and Suur Tõll throwing stones. Violence, nursing oneself with the help of a cup-marked stone, treasure, dancing, and sliding were also somewhat noticeable themes. There were some very rare stories in the terms of content, and toponyms. It seems that these stories and place-lore usually showcase events that are notably important or differ from everyday life – examples include conflicts and holidays. Folklore related to cup-marked stones often carries religious or mythological undertones, which shows people's worldviews and the tendency for stories to deviate somewhat from reality.

121 cup-marked stones were included in the paper and 85 of them were directly mentioned in folklore, while 36 only had a toponym. 21 stones were only related to the sacrifice theme, 31 to other themes, and 33 were related to both sacrifice and other themes. A large proportion of these cup-marked stones were located in Harju county and North Estonia. The factor that made it more probable for a cup-marked stone to be present in folklore is possibly a higher number of cup marks. The stone's larger size may have also played a part. In addition to the importance of a bigger size and a higher number of

cup marks, proximity to other cup-marked stones may have been important as well: stones that have been mentioned in place-lore usually don't have any other cup-marked stones nearby, especially in a 200-meter radius.

How folklore and archaeology interact is still a topic that is researched somewhat little, and therefore deserves further attention in the future.

LISAD

Lisa 1. Töös käsitletud lohukivide andmete põhjal koostatud tabel

Maakond	Kihelkond	Küla	Koha ID	Reg. nr	Pärimusmotiivid	Toponüüm	Pikkus (m)	Laius (m)	Kõrgus (m)	Übermõõt (m)	Lohkude arv	Teised LK-id 1 km raadiuses	Seos hiiega	Märkused
Harjumaa	Hageri	Põikma	15271	–	Ohverdamine	–	–	–	1	11	20	–	Ei	Oletatav lohukivi
Harjumaa	Hageri	Põikma	15272	–	Toponüüm	Hiiekivi	–	–	–	–	5	–	Jah	Oletatav lohukivi
Harjumaa	Hageri	Ohulepa	15438	–	Toponüüm	Viirakivi	–	–	–	–	–	–	Ei	Oletatav lohukivi
Harjumaa	Hageri	Angerja	15475	11976	Toponüüm	Linnukivi	3,1	1,9	1,05	7,2	6	6	Jah	–
Harjumaa	Hageri	Rabivere	15487	–	Ohverdamine, toponüüm	Hiiekivi	–	–	–	–	17	3	Jah	–
Harjumaa	Hageri	Rabivere	15589	12033	Toponüüm	Ristikivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Harjumaa	Hageri	Pihali	15594	12028	Jäljed	–	2,7	2,1	1,2	6,6	15	2	Ei	–
Harjumaa	Hageri	Lohu	15621	11994	Jalg, vägivald	–	2,7	1,55	0,9	7,3	4	0	Ei	–
Harjumaa	Hageri	Põikma	15625	11990	Ohverdamine, varandus, toponüüm, muu	Hiiekivi, Verekivi	3,9	3,45	1,7	11,6	51	3	Jah	–
Harjumaa	Hageri	Ohulepa	15674	12191	Ohverdamine	–	3,1	2,45	1,4	–	4	0	Jah	–
Harjumaa	Hageri	Kelba	15679	12169	Toponüüm	Altarikivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Harjumaa	Hageri	Kirdalu	15692	18916	Jalg	–	2,5	2	0,6	6,5	5	1	Ei	–
Harjumaa	Hageri	Adila	15816	–	Vägivald, toponüüm	Mustekivi	–	–	2,3	7,3	7	0	Ei	–

Harjumaa	Jüri	Vaidasoo	13519	18886	Ohverdamine, liulaskmine, tantsimine	–	6,4	3,8	1,7	16,4	3	0	Ei	–
Harjumaa	Jüri	Jüri alevik	13537	18746	Ohverdamine	–	2,95	2,2	1,1	8,15	1	7	Jah	–
Harjumaa	Jüri	Järveküla	13542	18736	Toponüüm	Toonikivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Harjumaa	Jüri	Lehmja	13557	18799	Jäljed, varandus, toponüüm	Liivateekivi	–	–	–	–	–	5	Ei	–
Harjumaa	Jüri	Järveküla	13558	18738	Ravimine, toponüüm	Tohtrikivi	5,8	–	2,2	–	7	2	Ei	–
Harjumaa	Jüri	Mõisaküla	13618	17929	Jäljed	–	–	–	–	–	–	4	Ei	–
Harjumaa	Jüri	Nabala	13622	17938	Toponüüm	Hiiekivi	2,15	2,05	1,5	–	8	–	Jah	–
Harjumaa	Jüri	Järsi	13652	18641	Vägivald	–	–	–	–	–	–	3	Ei	–
Harjumaa	Keila	Keila	16831	17882	Vägivald, toponüüm	Orjakivi	3,2	2,2	0,9	9,7	1	1	Ei	–
Harjumaa	Kuusalu	Kupu	8131	18424	Toponüüm	Urikivi	4,5	4	2,4	15	24	11	Ei	–
Harjumaa	Kuusalu	Sõitme	8132	18425	Ohverdamine	–	–	4,1	2,7	–	–	0	Ei	–
Harjumaa	Kuusalu	Kuusalu	8178	18178	Vägivald, jäljed, toponüüm, muu	Lauritsakivi, Rajakivi	3	2,5	1,25	–	20	22	Jah	–
Harjumaa	Kuusalu	Kuusalu	8372	–	Toponüüm	Piirikivi	–	–	–	–	–	–	Ei	Hävinud
Harjumaa	Kuusalu	Kuusalu	8437	18092	Toponüüm	Hiiekivi	–	–	1,4	–	10	3	Jah	–
Harjumaa	Kuusalu	Hirvli	8453	–	Ohverdamine, toponüüm	Hiiekivi	–	–	–	–	–	3	Jah	Hävinud
Harjumaa	Kuusalu	Kursi	8459	18160	Ohverdamine	–	3	2	–	–	17	3	Jah	–
Harjumaa	Nissi	Russalu	16193	12109	Varandus	–	3,2	2,92	1,33	9,1	10	2	Ei	–
Harjumaa	Rapla	Vastja	11789	11962	Ohverdamine, toponüüm	Hiiekivi	1,32	1,16	0,3	3,81	68	0	Jah	–
Harjumaa	Rapla	Kalevi	12086	12167	Toponüüm	Lõhkine kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Harjumaa	Rapla	Oela	14650	12186	Ohverdamine	–	2,9	2,55	1,35	7,3	16	3	Ei	–
Harjumaa	Rapla	Jalase	14678	12138	Toponüüm	Linnupesadega kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–

Harjumaa	Rapla	Kõrvetaguse	14681	12134	Toponüüm	Männiku metsavahi kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Harjumaa	Rapla	Ohekatku	15121	–	Ohverdamine, toponüüm	Hiiekivi	–	–	–	–	–	–	Jah	Hävinud
Harjumaa	Rapla	Iira	15157	–	Ohverdamine		–	–	0,6	5,5	9	0	Jah	–
Järvamaa	Ambla	Rägavere	6897	9671	Ravimine, toponüüm	Ristikivi	3,8	2,8	2	10	9	8	Ei	–
Järvamaa	Ambla	Läste	6901	9676	Ohverdamine	–	2,55	2,1	0,75	7,3	5	10	Ei	–
Järvamaa	Järva-Jaani	Kaaruka	7179	9740	Surnud	–	–	–	–	–	5	0	Jah	–
Järvamaa	Järva-Jaani	Valasti	7211	9776	Ohverdamine, toponüüm	Ukukivi	2,2	0,75	0,3	–	4	4	Jah	–
Järvamaa	Järva-Jaani	Karinu	7216	9573	Jäljed, vägivald, toponüüm	Orjakivi	3	2,7	0,85	9,8	35	2	Ei	–
Järvamaa	Järva-Jaani	Karinu	7217	9574	Ohverdamine, jäljed, vägivald, varandus, vaimud, inimene muudetud kiviks	Orjakivi	5,2	4,3	1,6	14,5	62	3	Jah	–
Järvamaa	Järva-Jaani	Karinu	7218	9575	Ohverdamine	–	3,4	3,2	1,35	9,8	46	3	Ei	–
Järvamaa	Koeru	Rõhu	7098	9650	Toponüüm, ohvrituli	Ukukivi	4,3	4	1,5	12	3	0	Ei	–
Järvamaa	Peetri	Vedruka	7291	9750	Toponüüm	Ukukivi	3,8	2,3	1,5	–	2	0	Ei	–
Läänemaa	Hanila	Massu	1068	9889	Ohverdamine, jäljed, ravimine, toponüüm	Liukivi, Lääitse kibi, Tõlluse kivi	3,3	3	1,2	11	14	0	Ei	–
Läänemaa	Hanila	Kause	1542	9807	Jahvatuskivi	–	2	1,6	0,65	6	6	0	Ei	–
Läänemaa	Karuse	Poanse	654	9994	Ohverdamine, jäljed	–	3	2	1	9	42	0	Ei	–
Läänemaa	Karuse	Poanse	656	9998	Ohverdamine, toponüüm	Hiiekivi, Pühakivi	4,5	3,7	1,6	14	1	1	Jah	–
Läänemaa	Kirbla	Kelu	–	9969	Toponüüm	Hiiekivi	1,8	1,3	0,7	–	25	0	Jah	–
Saaremaa	Muhu	Aljava	296	12519	Ohverdamine, jäljed	–	2,5	2,3	0,85	–	6	0	Ei	–

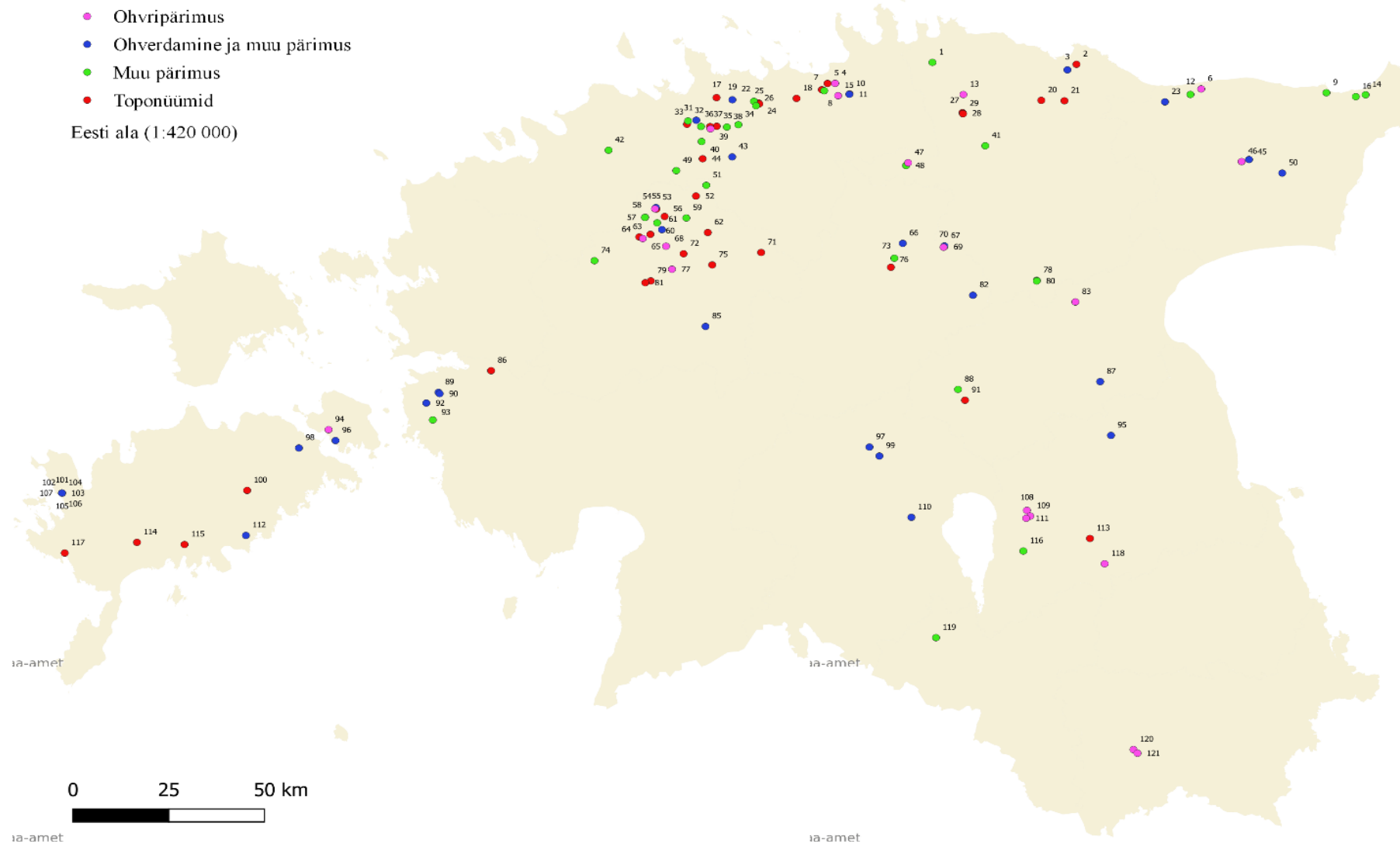

Saaremaa	Pöide	Tumala	–	12592	Toponüüm, ohverdamine, varandus	Silmakivi	–	–	1	1,25	27	1	Jah	–
Saaremaa	Püha	Tölluse	–	12627	Jäljed, liulaskmine, ohverdamine, toponüüm	Tõllu kivi	–	–	–	–	11	0	Ei	–
Saaremaa	Valjala	Rahu	–	12733	Toponüüm	Titekivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Tartumaa	Nõo	Aiamaa	129	12888	Toponüüm	Kunkrikivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Tartumaa	Kambja	Kullaga	10310	12809	Ohverdamine	–	4,5	3,7	0,6	–	12	0	Ei	–
Tartumaa	Laiuse	Reastvere	6487	9443	Ohverdamine	–	2,25	1,5	–	–	11	0	Jah	–
Tartumaa	Palamuse	Süvalepa	5280	9293	Ohverdamine, jäljed	–	2,55	1,7	0,5	7,1	26	0	Jah	–
Tartumaa	Puhja	Vihavu	1784	12929	Ohverdamine	–	–	–	1,6	7,7	96	0	Ei	–
Tartumaa	Puhja	Tännassilma	1861	12927	Ohverdamine	–	4	2,85	1,1	12	20	0	Ei	–
Tartumaa	Puhja	Vihavu	1866	12926	Ohverdamine	–	3,25	2	1,1	8,5	15	0	Ei	–
Tartumaa	Puhja	Lembevere	1933	12837	Maetud kindral, toponüüm	Vanapagana käpajäljega kivi	1,8	1,8	0,3	6,5	36	0	Ei	–
Tartumaa	Äksi	Saadjärve	6106	12996	Ohverdamine, toponüüm, muu	Kalevipoja lingukivi	3,6	2,6	1,7	–	–	0	Jah	–
Viljandimaa	Helme	Möldre	4122	13066	Jälg	–	2,2	–	1,15	–	4	1	Ei	–
Viljandi	Põltsamaa	Annikvere	4932	9338	Toponüüm	Kirjadega kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Viljandimaa	Põltsamaa	Pauastvere	4951	9354	Viimnepäev	–	2,1	1,9	0,95	6,8	1	0	Ei	–
Viljandimaa	Suure-Jaani	Kuiavere	4266	13248	Ohverdamine, varandus	–	4,8	3,2	1,1	13,6	33	3	Ei	–
Viljandimaa	Suure-Jaani	Tääksi	4280	13260	Ohverdamine, toponüüm	Tõnni vakk	3,6	2,7	1,2	11	14	1	Jah	–
Viljandimaa	Viljandi	Vasara	5095	13371	Ohverdamine, varandus	–	2,7	2,5	0,7	8,5	10	0	Ei	–

Virumaa	Lüganuse	Aa	3327	–	Ohverdamine	–	2,1	1,7	1,65	–	–	–	Ei	–
Virumaa	Haljala	Ama	18878	–	Ohverdamine	–	–	–	0,25	5,9	–	–	Jah	–
Virumaa	Haljala (Kadrina lahusmaatük k)	Palmse	18697	–	Vägivald, toponüüm	Nõiakivi, Hundikivi	–	–	5	–	–	0	Ei	–
Virumaa	Iisaku	Kaidma	17931	–	Ohverdamine, toponüüm	Ukukivi	3,6	3	1,8	10,4	16	0	Ei	–
Virumaa	Jõhvi	Atsalama	18043	9125	Ohverdamine, toponüüm	Vihmakivi	–	–	–	–	2	0	Ei	–
Virumaa	Jõhvi	Rajaküla	18052	9133	Ohverdamine	–	–	–	0,55	7,4	5	0	Ei	–
Virumaa	Kadrina	Hõbeda	18890	10246	Toponüüm	Sauaugu kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Virumaa	Kadrina	Hõbeda	18891	10255	Toponüüm	Tipu Suurkivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Virumaa	Kadrina	Hõbeda	18892	12054	Toponüüm	Niilise Suur Kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Virumaa	Kadrina	Jõepere	18977	10259	Ravimine, varandus	–	3,2	2,2	1,27	–	2	4	Ei	–
Virumaa	Lüganuse	Voorepera	17965	9101	Pruut kiviks, toponüüm	Pruudikivi	3,25	2,95	1,35	9,85	1	1	Ei	–
Virumaa	Lüganuse	Matka	–	9067	Ohverdamine, toponüüm	Ugulikivi, Ukukivi	–	–	–	–	–	4	Ei	–
Virumaa	Rakvere	Kohala	–	10493	Toponüüm	Konnakõrtsi kivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Virumaa	Rakvere	Ubja	–	10499	Toponüüm	Hiiekivi	–	–	–	–	1	1	Jah	–
Virumaa	Simuna	Salla	–	–	Jäljed	–	–	–	–	–	–	0	Ei	Hävinud
Virumaa	Simuna	Salla	–	10322	Jäljed	–	6,8	3,6	2	–	7	1	Ei	–
Virumaa	Vaivara	Udria	11806	–	Jälg	–	4,1	3,6	0,7	12,3	45	0	Ei	–
Virumaa	Vaivara	Sillamäe linn	14241	–	Varandus	–	–	–	0,75	3	5	0	Ei	Oletatav lohukivi

Virumaa	Vaivara	Pimestiku	14248	–	Varandus	–	–	–	0,65	3	5	0	Ei	Oletatav lohukivi
Virumaa	Viru-Nigula	Malla	19149	10787	Toponüüm	Mustkivi	–	–	–	–	–	–	Ei	–
Virumaa	Viru-Nigula	Kunda	19205	10856	Ohverdamine, surnud, toponüüm	Urikivi	4,3	3,2	1,2	–	23	2	Jah	–
Võrumaa	Rõuge	Kõrgepalu	8	13683	Ohverdamine	–	2,5	2,4	0,65	7,1	18	0	Ei	–
Võrumaa	Rõuge	Viru	9	13696	Ohverdamine	–	3,25	2,3	1,1	7,6	45	0	Ei	–

Lisa 2. Töös vaadeldud lohukivid Eesti kaardil

Lisa 2 jätk. Kaardi legend

1 – Palmse, 2 – Malla, 3 – Kunda, 4 – Sõitme, 5 – Kupu, 6 – Aa, 7 – Kuusalu I, 8 – Kuusalu II, 9 – Sillamäe, 10 – Kuusalu III, 11 – Hirvli, 12 – Voorepera, 13 – Ama, 14 – Udria, 15 – Kursi, 16 – Pimestiku, 17 – Loo alevik, 18 – Saunja, 19 – Maardu, 20 – Ubja, 21 – Kohala, 22 – Kostivere alevik, 23 – Matka, 24 – Parasmäe I, 25 – Parasmäe II, 26 – Parasmäe III, 27 – Hõbeda I, 28 – Hõbeda II, 29 – Hõbeda III, 30 – Sambu, 31 – Assaku alevik, 32 – Järveküla I, 33 – Järveküla II, 34 – Järsi, 35 – Vaskjala, 36 – Lehmja, 37 – Jüri alevik I, 38 – Pajupea, 39 – Jüri alevik II, 40 – Möisaküla, 41 – Jõepere, 42 – Keila, 43 – Vaidasoo, 44 – Nabala, 45 – Atsalama, 46 – Rajaküla, 47 – Läste, 48 – Rägavere, 49 – Kirdalu, 50 – Kaidma, 51 – Pahkla, 52 – Angerja, 53 – Põikma I, 54 – Põikma II, 55 – Põikma III, 56 – Rabivere, 57 – Pihali I, 58 – Pihali II, 59 – Lohu, 60 – Adila, 61 – Rabivere, 62 – Härgla, 63 – Kelba, 64 – Ohulepa I, 65 – Ohulepa II, 66 – Valasti, 67 – Karinu, 68 – Oela, 69 – Karinu I, 70 – Karinu II, 71 – Kuimetsa, 72 – Kalevi, 73 – Kaaruka, 74 – Russalu, 75 – Pae, 76 – Vedruka, 77 – Iira, 78 – Salla I, 79 – Jalase, 80 – Salla II, 81 – Kõrvetaguse, 82 – Rõhu, 83 – Reastvere, 84 – Ohekatku, 85 – Vastja, 86 – Kelu, 87 – Süvalepa, 88 – Pauastvere, 89 – Poanse I, 90 – Poanse II, 91 – Annikvere, 92 – Massu, 93 – Kause, 94 – Linnuse, 95 – Saadjärve, 96 – Aljava, 97 – Kuiavere, 98 – Tumala, 99 – Tääksi, 100 – Rahu, 101 – Kurevere I, 102 – Kurevere II, 103 – Kurevere III, 104 – Kurevere IV, 105 – Kurevere V, 106 – Kurevere VI, 107 – Kurevere VII, 108 – Vihavu I, 109 – Vihavu II, 110 – Vasara, 111 – Tännassilma, 112 – Tõlluse, 113 – Aiamaa, 114 – Paevere, 115 – Upa, 116 – Lembevere, 117 – Jõgela, 118 – Kullaga, 119 – Möldre, 120 – Viru, 121 – Kõrgepalu

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Johanna Uuemäe,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eesti lohukivid pärimuses“,

mille juhendajad on Pikne Kama ja Heiki Valk

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Johanna Uuemäe

16.05.2022